

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΨΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ

Τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα μακεδονικά ψσματα καὶ ἔθιμα καὶ δοξασίαι προέρχονται, τὰ μὲν ἐκ Βογατσικοῦ ἐκ καταγραφῆς τοῦ ἀειμνήστου Κωνσταντίνου Τσούρκα, τοῦ ὁποίου καὶ ἄλλα λαογραφικά ἐδημοσιεύθησαν εἰς τοὺς προηγουμένους τόμους τῶν Μακεδονικῶν, τὰ δ' ἐκ Ρυακίων τῆς Πιερίας ἐκ τῆς ὑποβληθείσης ἐν ἔτει 1940 εἰς τὴν Ἑταιρείαν Μακεδονικῶν Σπουδῶν καὶ ἀποκειμένης εἰς τὰ ἀρχεῖα αὐτῆς συλλογῆς τοῦ Ἀνδρέου Γιαννακογιώργου, διευθυντοῦ τότε τοῦ Ε' δημοτικοῦ σχολείου Αἰκατερίνης. Τὰ τε ψσματα καὶ τὰ ἔθιμα καὶ αἱ δοξασίαι παρουσιάζουν ἀρκετὸν λαογραφικὸν ἐνδιαφέρον, ὅπως θὰ δειχθῆ, πιστεύω, ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰς αὐτὰ σχολίων.

Βογατσικοῦ ψσματα

Τὰ ψσματα κατεγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Τσούρκα ἀπὸ ἰδίας μνήμης. Εἶναι ψσματα, τὰ ὁποῖα ἐτραγουδοῦσεν ὁ ἴδιος, «ὅταν ἦταν νέος.» Ὁ ἴδιος σημειώνει εἰς τὸ περιθώριον ὅτι πρέπει νὰ εἶναι παλαιότερα τῶν ἑκατὸν πενήντα ἐτῶν, διὰ δύο δ' ἔξ αὐτῶν, τὰ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 10, ὅτι τὰ ἤκουσε καὶ τὰ ἔμαθε κατὰ τὸ 1880. Εἶναι ἐνδιαφέρουσαι παραλλαγαὶ κατὰ τὸ πλεῖστον πανελληνίων ψμάτων. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν παρατηρεῖ ὅτι δὲν συμπίπτει ἀπολύτως πρὸς τὸ τοπικὸν ἰδίωμα.

1

Ὁ Χριστόδουλος

Χριστόδουλος ἀγάπησε μιὰ κόρη Ἑβραιοπούλα,
τὴν ἀγαπᾷ, τὸν ἀγαπᾷ καὶ θέλει νὰ τὴν πάρῃ.
«Χριστόδουλε, ἂν μ' ἀγαπᾷς κὶ ἂν θέλῃς νὰ μὲ πάρῃς,
γιὰ κίνα κ' ἔλα μιὰ βραδειά, ἓνα Σαββάτο βράδυ,
5 πῶχουν οἱ Ἑβραῖοι τὴν γιορτὴ, ἔχουν καὶ τὸ μπαϊράμι.
Χριστόδουλος ἐλάθῃς, πῆγε τὴν Πέφτ' τὸ βράδυ.
Σκυλλοεβραῖοι τὸν ἔπιασαν, πᾶνε νὰ τὸν κρεμάσουν.
Χίλιοι τὸν ἔχουν ἐμπροστὰ καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω,
Χριστόδουλος ἀνάμεσα σὰν μῆλο μαραμένο,

10 *σὰν μῆλο, σὰν τριαντάφυλλο, σὰν ρόδο μαραμένο.*
«Λέν βγαίνεις, σκύλλα, γὰ μὲ ἰδῆς, πᾶνε γὰ μὲ κρεμάσουν.
— Τραύα, τραύα, Χριστόδουλε, τραύα καὶ μὴ φοβάσαι.
Χίλια φλωριά ἔχω στὸ λαιμὸ καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω,
κὶ ἂν δὲν σὲ φτάσουν ὄλ' αὐτά, πουλῶ τὰ σκουλαρίκια μ',
 15 *πουλῶ καὶ τὰ βραχιόλια μου.»*

Αὐτὸ τὸ τραγουδοῦσαν καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Καστοριᾶς καὶ ἐνθουσιάζοντο πολὺ, ὥστε καὶ οἱ πρὸ φιλάργυροι ξόδευαν, ὅταν οἱ ὄργανοπαῖ-κται τὸ ἔπαιζαν καὶ τὸ τραγουδοῦσαν.

[Τὸ ἄσμα ἤδετο πρὸ πολλοῦ καὶ ἐν Σέρραις ὡς χορευτικόν. Ἐνθουμοῦμαι τὸν πρῶτον στίχον, τὸν ὁποῖον ἤκουσα ἠδόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς μου, ἣτις κατήγετο ἐκ Σερρῶν.

Χριστόδουλος ἀγάπησι Ἑβραίῖσσα νὰ πάρη
 — Ἄϊντε μπρὲ ντέε, σὺ Χριστόδουλι.

Τὸ ἄσμα τοῦ ἔρωτος νέου Ἕλληνας πρὸς Ἑβραιοπούλαν εἶναι εὐρέως διαδεδομένον. Ὁ Πολίτης (Λαογραφία, Β', σ. 600, ἀρ. 10) δέχεται δύο τύπους, ἕνα, ὡς ὁ ἀνωτέρω, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἔρασις συλλαμβάνεται καὶ ἀπαγχονίζεται, οἷος ὁ ἐν Λαογραφία, Α', σ. 642, ἀρ. ξζ', δημοσιευθεῖς, καὶ δεύτερος, οἷος ὁ ἐν Β', σ. 600, ἀρ. 10, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ κόρη καλεῖται ὑπὸ τοῦ ἔραστοῦ νὰ γίνῃ Χριστιανή, ἀλλ' ἀπαγορεύει τοῦτο ἢ μήτηρ της. Νομίζω ὅτι δὲν πρόκειται περὶ δύο τύπων, ἀλλὰ περὶ δύο διαφορῶν ἄσμάτων. Τὸ πρῶτον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάγεται καὶ ἡ ἀνωτέρω παραλλαγή, ἐκτὸς τῆς διαφορᾶς κατὰ παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματος τοῦ ἔραστοῦ, Χριστόδουλος, Κωνσταντῆς, Μπέκιος, Μπεϊκογλους, Γιώργης, Δημός καὶ εἴ τι ἄλλο, παρουσιάζει εἰς τινὰς ἐξ αὐτῶν καὶ ἄλλην σημαντικωτέραν διαφορὰν, ὅτι ὁ ἔρωτος τοῦ ἥρωος στρέφεται πρὸς **Τ ο υ ρ κ ο π ο ὑ λ α ν** καὶ ὄχι Ἑβραιοπούλαν ἢ Ἀρμενοπούλαν ἢ Ρωμιοπούλαν ἢ Φραγκορωμιοπούλαν.¹ Τοῦτο πιθανώτατα ἴτο καὶ τὸ ἀρχικόν, διότι δὲν δικαιολογεῖται ὁ φόνος τοῦ ἔραστοῦ ὑπὸ Ἑβραίων ἢ Ἀρμενίων.² Εἰκάζω ὅτι ὅλαι αἱ παραλλαγὴ τοῦ ἄσματος τούτου ἀπορρέουν ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀθ. Σακελλαρίου δημοσιευθείσης ρίμας τοῦ Χριστοφῆ καὶ τῆς Ἐμινές,³ μολονότι εἷς τινὰ ἐκ Λευκάδος παραλλαγὴν⁴ ἢ ὑπόθεσις τοῦ ἄσματος ἐντοπίζε-

¹ Πρβλ. Π. Ἀρβαβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἄσμάτων Ἡπειρου. Ἀθῆναι 1880, σ. 178, ἀρ. 275 καὶ Μ. Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία. Ἀθῆναι 1868, σ. 110, ἀρ. 82.

² Πρβλ. Λαογραφία, Α', σ. 642, ἀρ. ξζ'.

³ Ἀθ. Σακελλάρου, Κυπριακά,² τ. Β', σ. 68, ἀρ. 23, καὶ σ. 25, ἀρ. 24.

⁴ Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. Η', σ. 410, ἀρ. 27.

ται εἰς τὰς Πάτρας. Ἡ μακρὰ ῥίμα προσηρομόσθη εἰς τὴν τεχντροπλίαν τῶν ἀνομοιοκαταλήκτων βραχέων ἄσματων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῶν ἀφηγουμένων σύγχρονα γεγονότα (καινούργια νόβα, καινούργιος λόγος κ.τ.λ.), ἔν τισι δὲ παραλλαγαῖς καὶ τῶν κλέφτικων. Θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρουσα μεθοδικῶς ἢ παρακολούθησις τῶν ἐπελθουσῶν ἐκ τῆς προσαρμογῆς ἀλλοιωσεων. Ἡ ἀντικατάστασις τῆς Τουρκοποῦλας δι' Ἑβραιοποῦλας κτλ. εἶναι εὐνόητος διὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένον κινδύνου τὸ νὰ τραγουδῇ κανεὶς εἰς τὰ ἀστικά κέντρα τὸν ἔρωτα Χριστιανοῦ πρὸς Τουρκοπούλαν.

Πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου σημειωθείσης ἐν Λαογραφίᾳ, Α', 642 παραλλαγῆς ἐκ τοῦ J e a n n a r a k i, Kretas Volkslieder, σελ. 174 - 5, ἀρ. 130, ὁπόθεν παρέλαβε καὶ ὁ Κριάροης, Κρητικά ἄσματα (1909), σ. 220, παραλλαγαὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τοῖς ἐξῆς: Μ. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, σ. 317. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. Η', σ. 410, ἀρ. 27, σ. 509, ἀρ. 50, Ζωγράφειος Ἀγών, τ. Α', σ. 158, ἀρ. 286. Π. Ἀραβαντινοῦ, ἐνθ' ἀν. Μ. Λελέκου, ἐνθ. ἀν. Passow, ἀρ. 450.—Σ. τ. Δ.]

2

Ἀποκριάτικο

«Μηλίτσα, ποῦ ἴσαι στὸ κρημνὸ, στὰ μῆλα φορτωμένη,
τὰ μῆλα σου λιμπίστηκα καὶ τὸν κρημνὸ φοβοῦμαι.
— Καὶ σὰν φοβᾶσαι τὸν κρημνὸ, ἔλα τὸ μονοπάτι.»
Τὸ μονοπάτι μ' ἔβγαλε σὲ μιὰ παλιοκκλησίτσα,
5 ποῦ ἔχε καινούργια μνήματα, ἀδέρφια κὶ ἀξαδέρφια.
Κ' ἔνα μνημὸρ' ξεχωριστὸ ἀπ' ὄλα τὰ μνημῶρια
δὲν τό εἶδα καὶ τὸ πάτησα ἀνάμεσα στὰ στήθια.
Κὶ αὐτὸ μ' ἀντιλογήθηκε ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον.
«Ποιὸς εἶν' αὐτὸς ποῦ μοῦ πάτησε ἀνάμεσα στὰ στήθια;
10 Ἄν εἶναι νέος, ἄς χαίρεται, καὶ γριὸς, ἄς καμαρώνη,
ἄν εἶναι ἢ ἀγάπη μου, ἄς κάθεται νὰ κλαίη.»

[Τὸ ἄσμα εἶναι καταγεγραμμένον δις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ μνήμης τοῦ ἰδίου. Αἱ δύο καταγραφαὶ παρουσιάζουν ἐλαφρὰς διαφορὰς, χαρακτηριστικὰς ὅμως τῆς ρευστότητος τῆς παραδόσεως καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἀκόμη ἀνθρώπων. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται καλύτερον εἰς τὸ εὐθὺς κατωτέρω δημοσιεύμενον.—Στ. 2. φοβᾶμαι.—3. στὸ μονοπάτι.—4. παλιὰ κλησίτσα.—5. πῶχει τέσσαρα μνήματα.—6. ξεχώριζεν ἀπ' ὄλα.—8. ἀπὸ τὸν κάτω κόσμον.—9. ποιὸς εἶν' αὐτὸς ποῦ μὲ πατᾶ. Τοῦ ἄσματος ὑπάρχουν πολλαὶ παραλλαγαί, πολλὰς τῶν ὁποίων ἐσημείωσεν ὁ Πολίτης ἐν Λαογραφίᾳ, Β', 599,9 καὶ Δ', 122,86.—Σ.τ.Δ.]

3

Ἀποκριάτικο

Ἔνα δέντρο φουντωτό,
 φουντωτό, καμαρωτό,
 στήν κορφή εἶχε τὸ σταυρὸ
 καὶ στὴ ρίζα κρυὸ νερό.
 5 Πάει ἡ κόρ' νὰ πιῇ νερὸ
 καὶ ἔκεῖ ἀποκοιμήθηκε.
 Ἄγορος τὴν λάλησε·
 «Σήκ' ἀπ' αὐτοῦ, κόρη μου,
 σὲ φωνάζ' ἡ μάγνα σου.
 10 —Τί μὲ θέλ' ἡ μάγνα μου;
 Ἐγὼ νερὸ τὴν ἔφερα,
 ἐγὼ ψωμὶ τὴν ζύμωσα,
 ἐγὼ καὶ τὴν φροκάλησα.»

[Τὸ ἄσμα συνάπτεται πρὸς τὸ ἔθιμον τῆς πυρᾶς, ἣτις ἀνάπτεται κατὰ τὴν Τυρινὴν, ἐδημοσιεύθη δὲ εἰς τὰ Μακεδονικὰ (Γ' 382). Ἡ δημοσιευθεῖσα ἐκεῖ παραλλαγὴ διαφέρει τῆς ἀνωτέρω εἰς τινὰς λεπτομερείας, διδακτικῶς διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἁσμάτων, καθ' ὅσον ἀμφότεραι αἱ παραλλαγὰὶ κατεγράφησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας μνήμης. Αἱ διαφοραὶ εἶναι αἱ ἀκόλουθοι. 1. ἓνας δέντρος φουντωτός.—2. φουντωτός, καμαρωτός.—7. Κι ἄγορος τὴν ἐξύπνησε.—8. Σήκου, κόρη μ', ἀπ' αὐτοῦ.—9. σὲ γυρεύει ἡ μάγνα σου.—Μετὰ τὸν στ. 11, Ἐγὼ ψωμὶ τὴν ζύμωσα, προστίθεται ὁ στ. 12. ἐγὼ νερὸ τὴν ἔφερα.—13. φουκάλησα.—Σ. τ. Δ.]

4

«Βρὲ Μανώλη, βρὲ λεβέντη καὶ καλὸ παιδί,
 τί ἴμορφη γυναικα πῶχεις καὶ δὲν χαίρειςαι.
 —Ποῦ τὴν εἶδες, ποῦ τὴν ξέρεις καὶ μᾶς τὴν ἴπαινα;
 —Μέσ' τὸν Γκιούλ - μπαχτσὲ τὴν εἶδα, ποῦ σιργιάνιζε,
 5 τὰ βασιλικά της πότιζε καὶ τὰ δρόσιζε.»
 Κι ὁ Μανώλης, μεθυμένος, πάει τὴν σκότωσε,
 τὸ πρῶτ' πρῶτ' σηκώθηκε καὶ τὴν ἔκλαιγε.
 «Σήκω, πάπια μ', σήκω, χήνα μ', σήκω κι ἄλλαξε,
 σήκω βάλε τὰ χρουᾶ σου,
 10 πήγαινε στὴν ἐκκλησιά σου.»
 Καὶ σὰν τὴν εἶδε ἡ ἐκκλησιά, τὰ κεραμίδια ρίχνει
 καὶ τὰ μικρὰ ψαλιόπουλα χάσαν τὰ γράμματά των.
 Γ' ἀμπρὸς μὲ τὰ γαμπριάτικα στὸν ἱερέα λέγει·

«Βγάλε, παπᾶ, τὰ στέφανα καὶ βάλ' τα στήν κομπάρα.»
 15 Καὶ νύφ' μὲ τὰ νυφιάτικα ψιλλή λιαλίτσα σέρνει·
 «Ἄϊντε, μάννα μ', νὰ φύγωμε, στὸ σπίτι μας νὰ πᾶμε.
 Ἐπὲς εἶδα στὸν ὕπνο μου, εἶδα καὶ στ' ὄνειρό μου,
 χρυσὸν ἀετὸν μᾶς δώσανε καὶ πάλι μᾶς τὸν πῆραν.»

[Περὶ τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος βλ. Μακεδονικά, τ. Γ', σ. 422, ἄρ. 9. Ἡ παραλλαγή εἶναι ἐνδιαφέρουσα διὰ τὰς φθοράς, τὰς ὁποίας ὑπέστη, καὶ ἰδίᾳ τὸν παράδοξον καὶ παράλογον συμφυρμὸν πρὸς τὸ ἄσμα τῆς ἀπὸ κουμπάρας νύμφης. Βλ. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐκλογαί, ἄρ. 83.— Σ. τ. Δ.].

5

«Καλὴ ῥερά σου, Μπέη μου.—Καλῶς τὴν Βλαχοπούλα.
 Ἐσὺ εἶσαι ἢ Βλάχα ἢ ὁμορφη, ἢ Βλάχα ἢ παινεμένη,
 πῶχεις τὰ χίλια πρόβατα, τὰ πεντακόσια γίδια;
 Λύκος νὰ φάῃ τὰ πρόβατα κ' ἢ ἄλεποῦ τὰ γίδια
 5 καὶ μιὰ μεγάλη χαλασιὰ νὰ πάρῃ τὸν τσιομπάνο,
 νὰ μένῃ ἢ Βλάχα μοναχὴ στοῦ Μπέη τὸ σαράϊ.»

[Ἀξία σημειώσεως παραλλαγή πολὺ γνωστοῦ ἄσματος διὰ τὰς φθοράς, τὰς ὁποίας παρουσιάζει. Περὶ τῶν παραλλαγῶν βλ. Μακεδονικά, τ. Γ', σ. 421, ἄρ. 6.— Σ. τ. Δ.].

6

Τῆς π ρ ω τ ο μ α γ ι ᾶ ς

Τώρα τὸ Μάη οἱ ὁμορφες δὲν πρέπει νὰ κοιμῶνται,
 μόν' πρέπει νὰ στολίζονται καὶ νὰ γλυκοφιλεῖωνται.
 Πέροδικ' ἀπ' ἄλλον μαχαλᾶ κὶ ἀπ' ἄλλο βιλαέτι,
 μιὰ πέροδικα παινεύτηκε σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση.
 5 Μὰ ὁ κυνηγός, ὁ πονηρός, τὴν ἔπιασε στὰ βρόχια.
 «Ἄφές μ', ἄφές μι, κυνηγέ, νὰ ἴπῳ ἓνα τραγοῦδι.»
 Τώρα Μαγιά, τώρα δροσιὰ, τώρα τὸ καλοκαῖρι,
 τώρα φουντώνουν τὰ κλαδιὰ κ' οἱ κάμποι πρασινίζουν,
 τώρα κὶ ὁ ξένος βούλεται νὰ φύγῃ στὰ δικά του.
 10 Νύχτα σελλώνει τ' ἄλογο, νύχτα τὸ καλιγώνει.
 Βάζ' ἀσημένια πέταλα, καρφιά μαλαματένια,
 καὶ τὰ καλιγοσφύρια του ὄλο μαργαριτάρι.
 Κ' ἢ κόρη, ποὺ τὸν ἀγαπᾶ καὶ θέλει νὰ τὸν πάρῃ,
 κρατεῖ κηρὶ τὸν ἔφεγγε καὶ τὸν παρακαλοῦσε.
 15 «Πᾶρι καὶ μένα, ξένε μου, μαζί σου εἰς τὰ ξένα,
 νὰ μαγειρεύω νὰ δειπνᾶς, νὰ στρώνω νὰ κοιμᾶσαι,
 νὰ πλύνω τὰ ποδάρια σου, νὰ λούζω τὸ κορμί σου.»

[Παραλλαγή τοῦ γνωστοῦ ἔσματος τῆς καυχωμένης πέροδικας ἐν συμφυρμῶ πρὸς τὸ ἐν Π ο λ ί τ ο υ Ἐκλογαῖς, ἀρ. 171.—Σ. τ. Δ.].

7

Ἡ Φροσύνη

Φροσύν', σὲ κλαῖν τὰ Γιάννενα, σὲ κλαῖν τὰ βιλαέτια,
σὲ κλαίει κι ὁ Μουχτάρ Πασῶς μὲ τὸν τσιβρὲ στὰ χέρια.
«Παρακαλῶ σ', Ἀμπᾶς ἀγᾶ, καὶ σὲ φιλῶ τὸ χέρι,
νὰ μὴ μὲ πᾶς ἀπ' τὸ τσαρσί κι ἀπὸ τὸ μπεζεστένι
5 καὶ μὲ ἰδοῦν τὰ πούστικα καὶ γένη ἡ καρδιά τους.
Ἀμάν, ἀμάν, Ἀμπᾶς ἀγᾶ, νὰ μὴ με ριζιλέψης,
κι ἀφέντης ὁ Ἀλῆ πασῶς ζαμπίτην θὰ σὲ κάμη.»

[Παραλλαγή τοῦ γνωστοῦ ἔσματος τῆς Κυρὰ Φροσύνης. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐκλογαί, ἀρ. 6.—Σ. τ. Δ.].

8

Ἔβγα, Μπουῦλκο μ', στὰ βουνά,
ἔχω λόγον νὰ σὲ πῶ,
νὰ τὰ πῆς, Μπουῦλκο μ', τ' ἀφέντη σου,
νὰ τοῦ κάψης τὴν καρδιά
5 μὲ τὰ λόγια ποῦ θὰ πῆς.
Βγῆκαν κλέφτες στὰ βουνά
κ' ἔκλεψαν τὸ λάγιο ἀρνί,
ποῦ ἔχε τὸ χρυσὸ μαλλί
καὶ τάσημοκέρατα.

Εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἀρχαιότερα τραγούδια τῆς ἐποχῆς τῆς κλεφτουριᾶς. [Κατ' ἄλλην καταγραφὴν στ. 1 καὶ 3 Μπουῦλκο μ'. Πληρεστέραν παραλλαγὴν τοῦ ἔσματος ἐδημοσίευσεν ὁ Πολίτης (Ἐκλογαί, ἀρ. 236), ὅστις ἐσημείωσε καὶ τὰς δημοσιευμένας ἤδη παραλλαγάς.— Σ. τ. Δ.].

9

Τὸ κρεῖμα νὰ ἔχουν τὰ χωριά κι αὐτὰ τὰ βιλαέτια,
ποῦ σήκωσαν πανάστασι καὶ σήκωσαν κεφάλι
καὶ χάλασαν πολλὰ χωριά, ποῦ ἔσαν κεφαλοχώρια,
καὶ χάλασαν τὴν Νάουστα, ποῦ ἔταν κεφαλοχώρι.
5 Πῆραν μαννάδες μὲ παιδιὰ καὶ πεθερὲς μὲ νύφες,
πῆραν καὶ μιὰ νεόνυφη, δύο μερῶν νυφούλα,
ποῦ ἔχε τὰ τέλια στὸ λαιμό, τὰ τέλια στὸ κεφάλι.

Ἀνὸ Ἀρβανίτες τὴν κρατοῦν καὶ τρεῖς τὴν συνοδεύουν
κ' ἓνα μικρὸ μπεόπουλο τὴν ἔχει ἀπ' τὸ χέρι.

10 «Περπάτει, νύφη ὄμορφη, δική μου θὰ σὲ κάνω.
— Πῶς νὰ βαδίσω; Δὲν μπορῶ. Καὶ πῶς νὰ περπατήσω;
Μὲ σκότωσες τὸν ἄντρα μου, τὸν πρώτο τὸν λεβέντη.»

Καλύτερα τὸ τραγουδοῦν στὴν Κοζάνη.

[Περὶ τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἔσματος βλ. Λαογραφία, Γ', σ. 520, ἀρ.
2. —Σ. τ. Δ.].

10

Κάτω στὸ γιολό, κάτω στὸ περιγιάλι
κόρη ἀγάπησα
κόρη ἀγάπησα ξανθιά γαλανομάτα,
δώδεκα χρονῶν, ὁ ἥλιος δὲν τὴν εἶδε,
μόνκ' ἢ μάννα της,
μόνκ' ἢ μάννα της κανέλλα τὴν φωνάζει,
5 κανελλόριζα καὶ ρίζα τῆς κανέλλας.
«Ποῦ ἔναι τᾶνθη σου, ποῦ εἶναι καὶ ὁ καρπός σου;
— Φύσηξε βορριᾶς, θαλασσινὸς ἀέρας,
καὶ τὰ μάρανεν.»

[Παραλλαγή τοῦ ὑπὸ τοῦ S. B a u d - B o n y, Τραγούδια τῶν Δω-
δεκανήσων, τόμ. Α' (1935), σ. 112, ἀρ. 44, δημοσιευθέντος ἔσματος, ὅπου
σημειοῦνται καὶ αἱ γνωσταὶ παραλλαγαί.—Σ. τ. Δ.].

11

Ἄποκριάτικο

«Μαρία, μὲ τὰ κίτρινα,
ποιόν ἀγαπᾶς καλύτερα,
τὸν ἄντρα σ' ἢ τὸν γείτονα;
— Τὸν ἄντρα μου τὸν ἀγαπῶ,
5 τὸν γείτονα καλύτερα.
Ἄντρας μ' νὰ γίνῃ μάρμαρο
καὶ ὁ γείτονας τραντάφυλλο,
γιὰ νὰ πατῶ στὸ μάρμαρο,
νὰ κόβω τὸ τραντάφυλλο.»

[Κατ' ἄλλην καταγραφὴν τοῦ ἰδίου στ. 8. τὸ μάρμαρο.—στ. 9. κόφτω.
Παραλλαγὰς βλ. Π. Ἀρβαντινοῦ, Δημ. ἄσμ. Ἠλείου, σ. 178, 274.
Ἐμ. Μανωλάκη, Καρπαθιακά, σ. 260, ἀρ. 77. (=Μ. Γ. Μι-
χαηλίδου Νουάρου, Καρπαθιακὰ μνημεῖα. Α'. Δημ. τραγ. Καρ-
πάθου. Ἀθήναι 1928, σ. 179, ἀρ. 38).—Σ. τ. Δ.].

*Τρεῖς λυγριές, τρεῖς ὁμορφες, τρεῖς νέες μαυρομάτες,
 σὰν κίνησαν καὶ πήγαιναν κοῦο νερὸ νὰ φέρουν,
 στὸ δρόμο ποὺ πηγαίνανε, σταυρώσαν τὸν χτικιάρη.
 «Καλὴ μερὰ σας, λυγριές.—Καλῶς τον τὸν χτικιάρη.
 5 —Δὲν φταίγω ἄγώ, μωρὸ λυγριές, καὶ οὔτ' ἐγὼ τὸ κάμνω.
 Τὸ ἔκαμιν ἢ μάννα μου καὶ ὅ,τι θέλτι ἄπῃτι.
 Κι ἂν θέλῃς πάλι λυγριή, κομπάρα μου νὰ γίνῃς.
 —Στάσου νὰ πῶ τὴ μάννα μου κι ὅ,τι μι' ἄπῃ θὰ κάμω.»
 Σὰν ἔβαλι νὰ στολιστῇ ἀπ' τὸ πρῶτ' στὸ βράδυ!
 10 Βάζει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι σιῆθος,
 βάζει καὶ τὸν ἀγγερινὸ καθάριο δακτυλίδι.*

[Τὸ ἔσμα ἀποτελεῖ σφόδρα ἠλλοιωμένην παραλλαγήν τοῦ πολὺ διαδε-
 δομένου ἔσματος τῆς ἀπὸ κουμπάρας νύφης.¹ Οἱ εἰσαγωγικοὶ στίχοι ὑπεν-
 θυμίζουσι τὸ γνωστὸν ἔσμα «Τρεῖς κοπέλλες λυγερές»,² ὃ δ' ἐν τῷ στ. 3
 ἀναφερόμενος χτικιάρης τὸ μαραζιάρην ἄλλου γνωστοῦ ἔσματος,³ πρὸς τὸ
 ὁποῖον ὁμως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει τὸ ἐδῶ δημοσιευόμενον. Πιθανῶς ἡ λέ-
 ξις χτικιάρης προῆλθεν ἐκ παρακούσματος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος, τὸ ὁ-
 ποῖον ἐν τισὶ παραλλαγαῖς εἶναι Ρ ἄ λ λ η ς.⁴—Σ.τ.Δ.].

Τῆς ξενιτείας

*Κοῦμα στὸν ξένο, ἀρρώστησε στοῦ καραβιοῦ τὴν πλώρη.
 Δὲν ἔχει μάννα νὰ τὸν ἄπῃ, κυρία νὰ τὸν κλάψῃ.
 Τὸν κλαίγ' ἢ νύχτα κ' ἢ αὐγὴ, τὸν κλαίγ' κι ὁ καπετάνιος.
 «Σήκω, ξένε μ', νὰ φᾶς, νὰ πιῆς, σήκω νὰ τραγουδήσῃς,
 σήκω νὰ πᾶς στὴ μάννα σου.
 —Ἐγὼ σᾶς λέγω δὲν μπορῶ καὶ σεῖς μὲ λέτε σήκω!
 Γιὰ πιάστε με νὰ σηκωθῶ, νὰ σηκωθῶ νὰ κάτσω,
 καὶ φέρετε πέννα καὶ χαρτί, χαρτί καὶ καλαμάρι,
 νὰ γράψω στὴ μαννούλα μου νὰ μὴ μὲ καρτεροῦν.»*

[Εὐρέως διαδεδομένον ἔσμα, περιγράφον τὰς τελευταίας στιγμὰς θνή-
 σκοντος ναύτου. Πολυαριθμοὺς δημοσιευμένας παραλλαγὰς ἐσημείωσεν ὁ
 Πολίτης ἐν Λαογραφίᾳ, Δ', σ. 169, ἀφ. 58.—Σ.τ.Δ.].

¹ Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀφ. 83. Περὶ τοῦ ἔσματος ἐπραγματεύθη καὶ ὁ S. B a u d - B o n y, La chanson de Dodécane. I. Les textes. Paris 1936, σ. 214.

² Λαογραφία, Ε', 570, 16.

³ Λαογραφία, Ε', 572, 20.

⁴ Πρβλ. Passow, ἀφ. 436.

14

*Τρεῖς μῆνες εἶναι ἀνοιξη καὶ τρεῖς τὸ καλοκαῖρι
καὶ τρεῖς εἶναι φθινόπωρος καὶ τρεῖς βαρὺς χειμῶνας.
«Μὴν καμαρώνης, Ἄνοιξη, μὲ τὰ λουλούδια πῶχεις,
γιατ' ἔρχετ' ὁ Φθινόπωρος καὶ τρεῖς βαρὺς Χειμῶνας.
5 Ἐγὼ εἶμαι ἕνας γέροντας, φέρνω τὰ παλληκάρια,
θὰ γένουν γάμοι καὶ χαρές, γλεντζέδες καὶ τραγούδια.»*

[Ἡ ἔρις μεταξὺ τῶν ὠρῶν τοῦ ἔτους ἀπετέλεσε τὴν ὑπόθεσιν ἄσματος, τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι παραλλαγαί. Βλ. Π. Ἄρβα ν τ ι ν ο ῦ, σ. 295, ἀρ. 490. Φάρος τῆς Ἀνατολῆς, 1902, τόμ. Β', σ. 295. Πανδώρα, τ. ΙΓ', σ. 342, ἀρ. 28. Εὐρωπαϊκὸς Ἑραριστής, 1877, σ. 136. Συνήθως ἐρίζουν ὁ Μάιος πρὸς τὸ Φθινόπωρον, τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει εἰς τὴν Ἄνοιξιν ὅτι τὰ λουλούδια τῆς εἶναι προσωρινά, καταστρεφόμενα ὑπὸ τοῦ Χειμῶνος. Ἡ δημοσιευομένη παραλλαγή ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δίδει τὸν λόγον εἰς τὸν Χειμῶνα, ὁ ὁποῖος προβάλλει τὰ ἴδια προτερήματα, τοὺς γάμους, τὰς διασκεδάσεις καὶ τὰ τραγούδια.— Σ. τ. Δ.].

15

*Ἄπ' ὄξω ἀπὸ τὴν πόρτα μου φυτρώνει ἕνα χορτάρι,
δὲν τό εἶδα καὶ τὸ πάτησα μὲ τ' ἄσπρο τὸ ποδάρι.*

[Δίστιχον ὁμοιοκατάληκτον, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζω ἀλλαχόθεν.— Σ. τ. Δ.].

ΕΘΙΜΑ

Βογατσικῶν*Τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας*

Τὴν Καθαρὰ Δευτέρα δὲν ἔδιδαν ψωμιὰ στὰ παιδιά, πρὶν βροῦν μιὰ φωλιά πουλιῶν.

Προηγουμένως κρυφὰ ἀπὸ τὰ παιδιά οἱ γονεῖς ἔκαμναν σὲ ἀφανὲς μέρος μιὰ φωλιά, ὅπου τοποθετοῦσαν λουκούμια καὶ ἄλλα φαγώσιμα, ποὺ εὐχαριστοῦν τὰ παιδιά.

Τὰ μικρὰ ἔτρεχαν γύρω καὶ δὲν εὕρισκαν φωλιά. Ἀφοῦ γύριζαν ἀρκετὴ ὥρα, τὰ ἔλεγαν «Ψάξτε καλύτερα, γιατί, ἂν εἴσθε καλὰ παιδιά, τὰ πουλάκια θὰ σᾶς βάλουν στὴ φωλιά, ποὺ θὰ κάνουν, γιὰ κάθε καλὸ παιδί, ὠραῖα πράγματα.» Καὶ ἀφοῦ συνέχιζαν νὰ ψάχνουν καὶ δὲν εὕρισκαν, τότε τὰ ἔλεγαν «Ψάξτε καὶ στὸ τάδε μέρος. Μπορεῖ ἐκεῖ νὰ βρῆτε.» Καὶ τὰ παιδιά εὕρισκαν τὴν φωλιά μὲ λουκούμια, καρύδια καὶ ἄλλα γλυκά. Ὅταν γύριζαν χαροῖμένα στὸ σπίτι, ἢ μάννα τοὺς ἔκανε διδασκαλία. «Ν' ἀγα-

πᾶτε τὰ πουλάκια καὶ νὰ προστατεύετε τὶς φωλιές των, γιὰ νὰ σᾶς ἀγαποῦν κὶ αὐτά.»

[Ἐξιοσημείωτος καὶ πρωτότυπος τρόπος διδασκαλίας τῆς πρὸς τὰ πτηνὰ ὀφειλομένης ἀγάπης, ἄγνωστος, τοῦλάχιστον εἰς ἐμέ, ἀλλαχόθεν.—Σ. τ. Δ.].

Τῆς ἀνοιξέως

Τὴν ἀνοιξὴ ὑπάρχει τὸ ἔθιμον νὰ βγαίνουν ὄλοι, ἀφοῦ βάλουν κάτι στὸ στόμα, γιὰ νὰ μὴν ἀκούσουν τὴ φωνὴ τοῦ κούκκου ἀφάγωτοι. Πρέπει, λέγουν, νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὸ «τ σ ἄ κ ι σ μ α» τοῦ κούκκου, καὶ μόνον, ἂν φᾶνε κάτι, πρὶν βγοῦν ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, δὲν ἔχουν τὸ φόβο νὰ τοὺς τσακίση ὁ κούκκος. Σ' αὐτὸ δίνουν μεγάλη σημασία καὶ οἱ μορφωμένοι.

[Τὸ ἔθιμον μετὰ τῆς συναφοῦς δεισιδαιμονίας ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνήκει δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐθίμων καὶ δεισιδαιμονιῶν τῆς 1ης Μαΐου. Ἐν Πελοποννήσῳ καλεῖται *ροῦμπωμα* καὶ τὸ ρῆμα *ρομπώνω*.—Σ.τ.Δ.].

† Κ. ΤΣΟΥΡΚΑΣ

Ρυακίων Πιερίας

Τὰ περὶ τὸν νεκρὸν

Συνελέγησαν παρὰ τῆς Μαρίας Κωστοπούλου, ἐτῶν 65, ἀγραμμάτου.¹ Φούντας² ἀρχνάει νὰ ξιψχάη, ἂν προυφιάσουμι, τοὺς μιταλαβαίνουμι μὴ τοὺν παπᾶ, ἀδὲ³ τ' ἀνάβουμι φούντας ἀγγιλιαστῆ⁴ ἵένα κηρὶ στοῦ διξι χιέρ⁵.

Ἄμα πιθάν' τοὺν ἀλλάζουμι καλά, τοὺν σαβανώνουμι ὕστιρα μὴ χασέν, τοῦ σταυρώνουμι τὰ χιέρια μπρουστὰ κὶ ὕστιρα τ' δένουμι μὴ μαντῆλ' τὰ χιέργια, τὰ πουδάργια κὶ τὰ τσιαούλια.⁶ Κατόπ' τ' βάζουμι στὰ μάτγια κὶ στίς μύτις σπυργιὰ θυμνιάμα κὶ τ' ἀνάβουμι στιμ ψχῆ⁷ τὴν καντήλα.

¹ [Τὰ ἔθιμα κατεγράφησαν εἰς τὸ τοπικὸν ἰδίωμα, ἀνήκον εἰς τὸν κύκλον τῶν βορειῶν. Δυστυχῶς δὲν δηλοῦται ἂν ὑπάρχη οὐράνωσις τῶν συμφώνων μετὰ τὴν ἔκθλιψιν. Διὰ τοῦτο ἐσημειώθη αὕτη μόνον δι' ἀποστρόφου. Τὸ πιθανότερον εἶναι ὅτι ὑπάρχει. Τὰ ἐρμηνεύματα ἀνήκουν εἰς τὴν Διεύθυνσιν.—Σ.τ.Δ.].

² Ἄφ' ἧς στιγμῆς.

³ Εἰδὲ μὴ.

⁴ Ὅταν ἰδῆ τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου, δηλ. κατὰ τὸ ψυχορράγημα.

⁵ Χέρι.

⁶ Σιαγόνας.

⁷ Ἐπὶ τῆς κοιλίας, πρὸς τὸ μέρος τοῦ στομάχου.

Τ' ἀνάφτουμι ἀλαλούουρα¹ κηργιά κὶ καθουμέστι τρουῦρο² κὶ τὸν κλαῖμι. Στ διξιά μιργιά βάζουμι ἴενα πιάτου μὶ στιὰρ κὶ καῖμι λαμπάδης.

Ἰέρχουντι ὕστιρα οἱ συγγινῆδης κὶ ἄλλ' κόσμ³ κὶ τ' ἀνάφτην λαμπάδης κὶ κηργιά. Τ' φέρον λιλούδια κὶ πισκέσια,⁴ πιτρουκάλια,⁵ καραμέλις, μαντήλια, μῆλα, κουκόσις⁶ κὶ κάστανα. Ὑστιρα οἱ γνέκεις τὸν μοιργιουλουγοῦμι.

Φούντας κουντεῦ⁷ ἡ ὄρα νὰ τὸν σκώσουμι, ἰέρχτι ἡ παπᾶς φουριμένους,⁷ μὶ τὰ ξιφτέρια, ρίχν' τρισάγιου κὶ τὸν σηκώνουμι. Μπρουστά πααίν' τὸν στιὰρ κὶ τὸν νιβατό,⁸ κοντὰ πααίν' ἡ παπᾶς μὶ τὸν ψάλτ' κὶ ὕστιρα τοῦ λείψανου. Ἀποῦ κουντὰ πααίν' ὄλ' ἡ παρέα. Τοῦν πααίνουμι στν ἱκκλησιά κὶ τὸν βάζνι στοῦν πουλυέλιου ἀπ' κάτ', τὸν διαβάζ' ἡ παπᾶς κὶ μεῖς καῖμι κηργιά κὶ λαμπάδης.

Ἀποῦ κεῖ ὕστιρα τὸν πᾶμι στοῦν νιμόρ⁹ κὶ τὸν παραχώνουμι. Φούντας ρίξ' ἡ παπᾶς στοῦ λείψανου τοῦ κρασί μὶ τὸν λάδ³, ρίχουμι κὶ μεῖς μὶ τὰ δγυὸ χιέρια χῶμα στοῦ λείψανου κὶ λέμι «Θιὸς σχουρέσ' τουν». Ὑστιρα μοιράζουμι στοῦν κόσμου τοῦ στιὰρ κὶ τὸν νιβατό κὶ τς δίνουμι νὰ πιούν ρακὶ κὶ κρασί κὶ πααίνουμι κατόπ' στοῦ σπὶτ' κὶ διαβάζ' ἡ παπᾶς μακάρου. Προυτοῦ μποῦμι στοῦν σπὶτ' ρίχνι νιρὸ κὶ νίβουντι στὰ χιέργια. Μπαίνουμι μέσα στοῦν σπὶτ' ὕστιρα κὶ καθουμέστι τρουῦοῦρ στοῦν τραπέξ³ κὶ τρῶμι. Στοῦν τραπέξ' ἔχουμι καφέ κὶ μιὰ κούπα κρασί. Τοῦν κρασί τοῦν δίν' ἡ παπᾶς κὶ πίν' οὔλ' μὶ τν ἀράδα κὶ λέν «Θιὸς σχουρέσ' τουν». Ὑστιρα ἡ παπᾶς μοιράζ' μιρίδα¹⁰ ἀπ' τῆ λειτουργιά κὶ οὔλ' τρῶν. Ὑστιρα ἀπ' τοῦ φαεῖ πααῖνι οὔλ' στὰ σπὶτγια τς. Στὶς τρεῖς μέρις πααίνουμι στοῦν λείψανου νιρὸ κὶ τοῦ ρίχουμι ἀλατρουῦρ στοῦν νιμόρ⁹ κὶ τοῦ λαγῆν' τοῦν σπάζουμι οὐδ' ἐκεῖ. Φούντας γυρνᾶμι στοῦν σπὶτ' μᾶς ρίχνι ὄξου νιρὸ κὶ νιβουμέστι.

Ὅσου νὰ σαραντίσ', ἀνάβουμε κάθε βράδ' κηρὶ στοῦν νιμόρ.¹¹

¹ Ὀλόγουρα, πέριξ.

² Τριγύρω.

³ Ἄλλος κόσμος.

⁴ Δῶρα. Ἡ λ. τουρκική.

⁵ Πορτοκάλια.

⁶ Καρύδια.

⁷ Ἐνδεδυμένος τὰ ἄμφια.

⁸ Ψωμί ἔνζυμον, ποῦ κάνουν ἰδιαίτερος γιὰ τὸν νεκρόν.

⁹ Τάφος. μνήμα. Ἡ λ. προέρχεται ἐκ τῆς λατινικῆς λ. *memoria*, ἣτις κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐδήλωσε τὸν τάφον. (Βλ. *D u c a n g e*, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* ἐν λ.). Ἐνεῦθεν ἐν παλαιοχριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς *μεμόριον* (καὶ *μεμούριον*), ἐξ οὗ κατ' ἀνομοίωσιν τὸ ἀνωτέρω *νιμόρι*, καὶ κατ' ἄλλην περαιτέρω ἀνομοίωσιν *λιμόρι* (Κομοτινῆ καὶ ἀλλαχοῦ), καὶ τὸ καππαδοκικὸν *μομόρ*³. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ *μεμόριον* + *μνήμα* προέκυψε τὸ *μνημόριον*, *μνημόριον*, *μνημοῦριον*. Τοὺς τύπους συνεκέντηρωσεν ὁ Π ο λ ί τ ι ς, Λαογρ. Συμμ., τ. Γ', σ. 338₈₋₉. Πρβλ. *μνημόρ*³ εἰς τὸ ἀνωτέρω ὑπ' ἀρ. 2 ἔθιμα, στ. 6.

¹⁰ Μικρὰ κομμάτια.

¹¹ Περὶ τῶν ἐπιτηδεῶν ἐθίμων πρβλ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Λαογρ. Σύμμ., τ. Β', σ. 52₅ καὶ Γ', 322 κέ.

Μοιρολόγια

Τὰ πῆρα ἀπ' τὴν Ἑλένην Λιακοπούλου, ἑτῶν 40, ἀγράμματα.

1

*Κινοῦσα πάйна στοὺν γιατρό, νὰ γειάνου τν ἀρρουστιά μου.
Στοὺν δρόμου νάποὺ πάйна, στοὺν δρόμου ποὺ πααίνου,
κανέναν δὲν ἱσταύρουσα, κανέναν δὲ σταυρώνου,
μούνκι τοὺν Χάρου σταύρουσα κὶ τοὺν καλημιροῦσα.*

5 «Καλή σου μέρα, Χάρι μου.—Καλῶς τονν τοὺν λιβέντη.
Ποῦ πῆς, λιβέντη μ', μοναχός, ποῦ πῆς κὶ δὲ φονβᾶσι;
—Ἰγὼ παροῦ¹ νὰ γιατριφτῶ, νὰ γειάνου τν ἀρρουστιά μου.
—Γιὰ σένα γιατρός δὲν ὑπάρχ'
γιατρός νὰ εἶμι ἴγὼ μαζὶ μὶ τοὺν σπαθὶ μου.

10 *Μένα ἢ Θιὸς μὶ ἔστειλι, νὰ πάρου τῆμ ψυχὴ σου.
—Ἀφκέ μὶ, Χάρι μ', ἄφκι μὶ πεντέξι ἀκόμα χρόνια.
Ἰγὼ εἶμι νιὸς κὶ νιούτσικους κὶ νιοπαντριμένους.
Ἐγὼ γυναικα παρὰ νιὰ κὶ χήρα δὲν τὴν πρέπει.
Νὰ πιρπατήση ἔναργα,² τὴ λὲν πῶς καμαρώνει,
15 νὰ πιρπατήση ἀδιασκά,³ τὴ λὲν παντρεῖά γυρεύει.»*

[Τὸ δημοσιευόμενον μοιρολόγι εἶναι παρηλλαγμένη μορφὴ τοῦ γνωστοῦ ἄσματος τῆς πάλης βοσκοῦ πρὸς τὸν Χάρον, τοῦ ὁποίου παλαιότερον πρότυπον εἶναι ἡ πάλη τοῦ Διγενῆ πρὸς τὸν Χάρον. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ, Λαογραφία, τ. Α', σ. 171 κ.ἑ., καὶ Β', σ. 87, ἀρ. 7. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκλογαί, ἀρ. 214 καὶ 215.—Σ. τ. Δ.]

2

*Ἀνάθιμα ποὺ ἤλιγαν τ' ἀδέροφγια δὲμ πονιοῦντι.
Τ' ἀδέροφγια σκίζουν τάϊ βοννά κ' οἱ ἀϊδιρφές τοὺς κάμπους,
ἢ μάννα σκίζ' τὴ θάλασσα, νὰ πάη νὰ τ' ἀνταμώση.
Ἰκεῖ ὁποὺ τ' ἀντάμουσι, σ' ἐνὲ χρυσὸ τραπέζι,
5 χρυσᾶ μαντήλια βγάλανι, τὰ δάκρυα νὰ σφουγγίζουν.
«Τ' ἔχεις, μαννούλα μου, κὶ κλαῖς κὶ χύνεις μαῦρα δάκρυα,
σὰν τῆμ πέροδικα θλίβισι, σὰν τῆμ περοδῖκα κλαίεις,
σὰν τοῦ κοράκου τὰ φτιρὰ μαύρη ἢ φουρσιὰ σου;»*

[Τὸ ἀνωτέρω μοιρολόγι εἶναι γνωστὸν καὶ ὡς ἄσμα τῆς ξενιτειᾶς. Πρβλ. Λαογραφία, τ. Η', σ. 62, ἀρ. 57 καὶ τὴν ἐκεῖ παραπομπὴν τοῦ Πολίτου εἰς Μ. Λάσκαρη, Ἡ Λάστι καὶ τὰ μνημεῖα της, σ. 425, 1.—Σ. τ. Δ.]

¹ Πηγαίνω.

² Ἀργά.

³ Βιαστικά.

3

Ἡ ψυχὴ μετὰ τὸν θάνατον.

Τὰ πῆρα ἀπὸ τῆ Ρήνα Συροπούλου, ἐτῶν 55, ἀγράμματη, καὶ τὸ Θωμᾶ Κωστόπουλο, ἐτῶν 40, τῆς τετάρτης δημοτικοῦ.

Ἄμα ἀρχνῆ νὰ χαροπαλεύ' ἡ ἄθρουπους, ἡ ψυχὴ ἀγάλια ἀγάλια ἀρχνάει νὰ βγαίν' ἀπ' τοῦ σώμα. Ἄμα βγῆ τρουῦρνάει σὰ μύγα ὡς τοὺν οὐρανὸ κ' ἔρχιτι πίσου σαράντα μέρις.

Φούντας παραχώσουμι τοὺν νικρὸ κὶ γυρνᾶμι στοὺ σπίτ' κὶ τρωῶμι, στ μέσ' τοῦ τραπέζ' βάζουμι ἰένα πουτῆρ' μὶ κρασι κὶ καῖμι κηρί. Τότε ἡ ψυχὴ γυρνάει ἀλαλούρα ἀπ' τοῦ πουτῆρ' σὰ μύγα.

Ἔστιρα ἀπὸ σαράντα μέρις ἡ ψυχὴ πααίν' στοὺν οὐρανό, ποὺ ἰὲν¹ ἡ Θιὸς κὶ τγ κραίν' κὶ ἅμα ἔκαμε ἡ ἄθρουπους ἔργατα καλά, πααίν' ἡ ψυχὴ στοὺν Παράδεισου μὶ τὰ λιλούδγια, κὶ ἅμα δὲν ἔκανι καλὰ ἔργατα, πααίν' σιγ Κόλασ', μέσα στὰ κατράνια κὶ μέσα στὰ λάδγια, ποὺ βράζνι.³

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕἰΣ ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΩ

Α) Περὶ τῆς ψυχῆς ὑπὸ μορφὴν ἐντόμου καὶ δὴ καὶ μυίας βλ. Θεοφίλου Βορέα. Ζητήματα ὁμηρικῆς ψυχολογίας. Τρίζουσαι ψυχαί. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Β' (1927), σ. 292 κέ. Πρβλ. καὶ Mengis, Seelenvogel ἐν Handwörterbuch d. deutsch. Aberglaubens, τ. 7, στ. 1572 κέ.

Αἱ ἑλληνικαὶ λαϊκαὶ δοξασίαι περὶ τῶν τυχῶν τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον δὲν περιουλεγγέθησαν καλῶς καὶ ἐπαρκῶς, αἱ δὲ περιουλλεγεῖσαι, τὰς ὁποίας συνεκέντρωσεν ὁ Πολίτης,⁴ οὔτε σαφεῖς καὶ ἀπεστρογγυλωμένοι εἶναι οὔτε καὶ κατὰ τόπους αἱ αὐταί. Ἐξ ὧσων γνωρίζω φαίνεται ὅτι γενικωτέρα πῶς εἶναι ἡ περὶ παραμονῆς τῆς ψυχῆς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς κόσμον, μετὰ τὴν ὁποίαν ἀνέρχεται πλέον εἰς τὸν οὐρανόν. Τί πράττει κατὰ τὰς τεσσαράκοντα ταύτας ἡμέρας ἡ ψυχὴ εἰς τὰς λαϊκὰς δοξασίας δὲν καθορίζεται σαφῶς. Ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ ψυχὴ περιφέρεται ὑπὸ μορφὴν μυίας περὶ τὸ σῶμα ἢ εἰς τὸ δωμάτιον, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἔζη,⁵ ἀλλὰχοῦ ὅτι ὁ παραλαβὼν αὐτὴν ψυχοπομπὸς ἄγγελος περιάγει αὐ-

¹ Εἶναι.

² Τὴν κρίνει, τὴν δικάζει

³ Βράζουν

⁴ Ν. Γ. Πολίτου. Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Νεοελληνικὴ μυθολογία. Ἀθῆνα 1871, σ. 310. Τοῦ αὐτοῦ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τ. Β', σ. 55.

⁵ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τ. Β', σ. 52.

τὴν εἰς ὄλους τοὺς τόπους, ὅπου αὐτὴ ἔκαμε καλόν τι ἢ κακόν, ὅταν εὐρίσκειτο ἐν τῇ ζωῇ, συνδυάζονται δὲ αἱ δοξασίαι αὐταὶ καὶ πρὸς διάφορα λατρευτικὰ ἔθιμα, ὅπως εἶναι τὸ ἄναμμα κηρίου ἢ κανδήλας, ἢ παράθεσις ποτηρίου ὕδατος ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἀπέθανε, ἢ νηστεία, ἢ ἀποχὴ ἀπὸ ὠρισμένων πράξεων κτλ.¹ Αἱ δοξασίαι αὐταὶ οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος πηγαζούσας καὶ παραλλήλως παρὰ τῷ λαῷ ὑφισταμένας περὶ Χάρωνος καὶ καταχθονίου Ἄδου. Προδήλως πρόκειται περὶ δοξασιῶν νεωτέρων, αἵτινες κατὰ τοῦτο δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς χριστιανικαί, καθ' ὅσον ὁ ἀφαιρῶν τὴν ψυχὴν καὶ ψυχοπομπὸς εἶναι ἄγγελος, συνήθως ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὅστις καὶ προσάγει τὴν ψυχὴν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ, ἐὰν κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ὁδὸν ἀποδειχθῇ ὅτι αὕτη εἶναι ἀξία τοῦ Παραδείσου διὰ τὰς πλεοναζούσας αὐτῆς ἀγαθὰς πράξεις. Σαφέστερόν πως ἐξιστοροῦνται τὰ πράγματα εἰς τὰς λεγομένας πατερικὰς διηγήσεις, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν. Τοιαῦται διηγήσεις ἔχουν ἀρκετὰ δημοσιευθῆ, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλαι εἰς ἡμιδημῶδη χειρόγραφα, ἀποκείμενα εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν μοναστηρίων, αἱ ὁποῖαι παραμένουν εἰσέτι ἀδημοσίευτοι. Ὁ Πολίτης εἰς τὸ παλαιὸν ἔργον του ἐδημοσίευσεν μερικὰς τοιαύτας, ἐν αἷς καὶ τὴν ἀποδιδόμενην εἰς τὸν Ἅγιον Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον² καὶ δημοσιεύθησαν ἤδη παρὰ Μίγνε.³ Τοῦ αὐτοῦ Μακαρίου φέρεται καὶ δημοδεστέρα ἐν τῷ ὑπ. ἀριθ. 13 κώδικι τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, διαφέρουσα ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς παρὰ Μίγνε.

Τὸν κώδικα τοῦτον περιέγραψα λεπτομερῶς εἰς τὸ ἄλλοτε ἐν Λευκωσίᾳ ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Κ. Παπαπορφυρίου θρησκευτικὸν περιοδικὸν «Πίστις», εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 15 φυλλάδιον τῆς 24 Μαΐου 1913. Ὁ κώδιξ ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος διὰ πλειόνων συγχρόνως χειρῶν, ἀνῆκε δὲ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Λιτζᾶς καὶ Ἀγρᾶφων Λουκᾶν, μετὰ θάνατον δ' αὐτοῦ περιῆλθεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς κειμένης ἀνωτέρω τοῦ Καρπνησίου. Τὸ ἐν φ. 187β σημεῖωμα ἀναγνώστου τινὸς ἀποδίδει πολὺ καλὰ τὴν κατάστασιν τοῦ κειμένου. «Ὁφέλιμος μὲν ὁ παρὸν λόγος ὁμολογουμένως... καίτοι ὑπ' ἀμαθίας τῶν πολλάκις μεταγραψάντων διέφθαρται». Πράγματι οὐ μόνον ἡ ὀρθογραφία, ἀλλὰ καὶ ἡ μεταγραφή τῶν λέξεων εἶναι χειρίστη, πολλάκις δὲ καὶ ὁ χωρισμός. Πλὴν τούτου αἰσθητῆ εἶναι ἡ ἐγκατάμειξις δημοδεστέρων λέξεων καὶ ἐκφράσεων εἰς τὸ ἀρχικῶς ἀρχαῖζον κείμενον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀρχαῖζον οὐδόλως συμπίπτει πρὸς τὸ παρὰ Μίγνε. Πρόκειται περὶ διαφόρου μᾶλλον κειμένου

¹ Ἐνθ. ἀν.

² Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη κτλ. σ. 316 κέ.

³ MSG, τ. 34, στ. 224 κέ.

ἢ περὶ διασκευῆς τοῦ γνωστοῦ. Τὸ μόνον κοινὸν εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως καὶ τὰ προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐρμηνεία ἐπιζητεῖται, καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ τύχη τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν γίνονται τὰ μνημόσυνα, κυρίως τὰ τρίτα, τὰ ἔνατα καὶ τὰ τεσσαρακοστά. Δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ παραθέσω τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας. Παραλείπω τὴν σημείωσιν τῶν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἄπειρα.

3α

Διήγησις πάνυ ὠφέλιμος Μακαρίου μοναχοῦ τοῦ Αἰγυπτίου

Πορευόμενός ποτέ τις τῶν ἁγίων πατέρων ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ἄγγελος κυρίου καὶ εἶπεν αὐτῷ· «Εὐλόγησον, πάτερ ἅγιε.» Ἐκεῖνος δὲ λογισάμενος ὅτι μοναχός ἐστιν ἐκ τῆς ἐρήμου, στραφείς πρὸς αὐτὸν εἶπεν· «Ὁ Θεὸς συγχωρήσει σε, τέκνον.» Ὁ δευσάντων οὖν αὐτῶν ὀλίγον διάστημα καὶ κατανοήσας ὁ μοναχὸς τὴν θεωρίαν καὶ τὸ σχῆμα, λέγει πρὸς αὐτόν· «Βλέπω σε, τέκνον, καὶ ἐξίσταμαι τίς σου αὕτη ἡ θαυμαστὴ θεωρία καὶ τοῦ εἶδους ἡ καλλονή. Οὐ γὰρ εἶδον τοιαύτην ἐμορφίαν εἰς ἄνθρωπον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ λογίζομαι μήπως οὐκ εἶ ἄνθρωπος καὶ διὰ τοῦτο ὀρκίζω σε εἰς τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἰπεῖν μοι τὸ ἀληθές.» Τότε ποιήσας τῷ μοναχῷ μετάνοιαν, λέγει·¹ «Εὐλόγησον, πάτερ ἅγιε. Ἐγὼ γάρ, ὡς ὄραξ, οὐκ εἰμὶ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἄγγελος εἰμὶ καὶ ἤλθον διδάξαι σοι μυστήρια, ἃ οὐ γινώσκεις καὶ ἐπιθυμεῖς. Καὶ λοιπὸν ἐρώτησόν με ὅ,τι βούλεσαι καὶ ἐγὼ ἀποκρίνομαί σοι.» Τότε ὁ γέρον ποιεῖ τῷ ἀγγέλῳ μετάνοιαν λέγων· «Εὐχαριστῶ σε, Κύριε, ὅτι ἐπεμφάς μοι ὀδηγόν, ἵνα διδάξῃ με ἃ οὐκ ἐπίσταμαι καὶ τὰ ἐπιθυμῶ μαθεῖν ἀπόκρυφα μυστήρια.» |

3β

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Λέγε μοι, πάτερ ἅγιε, λέγε μοι.» Τότε ἀποκριθεὶς ὁ γέρον λέγει· «Εἶπέ μοι, ἅγιε ἄγγελε, ἐὰν γνωρίζουσιν ἀλλήλους εἰς τὸν αἰώνιον ἐκεῖνον κόσμον οἱ ἄνθρωποι, οἱ κεκοιμημένοι.» Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος· «Ἄκουσον, πάτερ ἅγιε. Ὡσπερ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον οἱ ἄνθρωποι ἀφ' ἑσπέρας κοιμῶνται ἕως τὸ πρωτὶ καὶ αὖριον ἐξυπνῶσι καὶ τοὺς ἀνθρώπους, οὓς ἀφ' ἑσπέρας κατέχωσι καὶ γνωρίζουσιν, αὖριον πάλιν βλέπουσιν αὐτοὺς καὶ γνωρίζουσιν καὶ χαιρετῶσιν αὐτοὺς καὶ συνομιλοῦσι καὶ πολλάκις καθέζονται καὶ συνευφραίνονται καὶ ἐρωτῶσιν εἰς τὸν ἕτερον, τοιούτῳ τρόπῳ γίνεται καὶ εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον, εἰς τὸν ἕτερον γνωρίζει καὶ συνευφραίνεται καὶ συνομιλεῖ, ἀλλὰ καὶ οὓς ποτε οὐκ οἶδασι, ἐκεῖ γνωρίζουν αὐτούς. Ὡσπερ τις ὑπάγει εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐκεῖ βλέπει καὶ ἄρχοντας καὶ πτωχοὺς καὶ ἐρωτᾷ τίς ἐστὶν οὗτος καὶ τίς ἐκεῖνος καὶ δι' ἐρωτήματος μανθάνει καὶ οὓς οὐκ εἶδε ποτε, τοιούτῳ τρόπῳ γίνεται καὶ ἐκεῖ· λέγω δὲ οἱ δίκαιοι, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ καὶ τοῦτο στεροῦνται.»

¹ Κώδ. λέγων

4α Τότε λέγει ὁ γέρον· «Εἶπέ μοι καὶ τοῦτο παρακαλῶ. Μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος | τί γίνεται καὶ πῶς καὶ διατί γίνονται τὰ μνημόσυνα τῶν τεθνεώτων;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Ἄκουσον, πάτερ ἅγιε. Μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, λαμβάνουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ ἔρχονται εἰς τὸν οὐρανόν, ἵνα προσκυνήσουσι τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐκ τῆς γῆς δὲ ἕως τὸν οὐρανὸν ὑπάρχει σκάλα καὶ καθὲν σκαλόνιν ἔχει ἓν τάγμα δαιμόνων, ἅπερ λέγουσι τελώνια. Καὶ ἀπαντῶσι τὴν ψυχὴν ἐκείνην τὰ πονηρὰ πνεύματα καὶ φέρουσι τὰ χειρόγραφα αὐτῶν καὶ δεικνύουσι τῶν ἀγγέλων αὐτὰ καὶ λέγοντες τὴν ὁδεῖνα ἡμέρα καὶ εἰς τὰς τόσας τοῦ μηνὸς τοῦ δεῖνος ἐποίησεν ἢ τοιαύτη ψυχὴ τοιοῦτον ἀμάρτημα, ἢ ἔκλειψεν ἢ ἐπόρνευσεν ἢ ἐμοίχευσεν ἢ ἐμαλάκισεν ἢ ἐψεύσατο ἢ ἐσυβούλευσεν ἀνθρώπον εἰς κακὸν ἔργον ἢ ἄλλο εἴ τι ἄρα κακὸν ἐποίησεν. Καὶ ἀποδεικνύουσι καὶ οἱ ἄγγελοι ἐὰν τι ἀγαθὸν ἢ ψυχὴ ἐκείνη ἐποίησεν ἢ ἐλεημοσύνη ἢ προσευχὴν ἢ λειτουργίαν ἢ νηστείαν ἢ ἄλλο ἀγαθόν. Καὶ ἀντισταθμίζουσιν οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες. Καὶ ἐὰν ἔχη τίποτε ἀγαθὸν περισσόν, ἀρπάζουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι καὶ ἀνεβαίνουν εἰς τὸ ἕτερον σκαλόνιν.

5α Καὶ ἐκεῖ πάλιν εὐρίσκεται ἕτερον τελώνιον. | Λοιπὸν τρίζουσιν τοὺς ὀδόντας αὐτῶν ὡς ἄγριοι <θηρ>ες καὶ <ἀγωνί>ζονται, ἵνα ἀρπάσουσιν τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην ψυχὴν δέκ<...πα>ρὰ τῶν ἀγγέλων. Καὶ ἐκείνη ἢ ψυχὴ συστέλλεται καὶ φοβεῖται κ...μαι καὶ ὡς δῆθεν κρύβεται εἰς τοὺς κόλπους τῶν ἁγίων ἀγγέλων. Καὶ ἐκεῖ πάλιν γίνεται μεγάλη διάλεξι¹ καὶ μέγας θόρυβος, ἵνα δυνηθῶσιν οἱ ἄγγελοι ἐλευθερῶσαι τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν. Καὶ ἐὰν ἐλευθερωθῇ, ἀνέρχεται πάλιν εἰς τὸ ἀνώτερον σκαλόνιον. Ἐκεῖ πάλιν εὐρίσκεται ἕτερον τελώνιον. Καὶ λοιπὸν τρίζουσι τοὺς ὀδόντας αὐτῶν δυνατώτερον καὶ ἀγριώτερον. Ἐκεῖ δὲ πάλιν γίνεται πολλὴ ὄχλησις καὶ πολλὴ ταραχὴ ἀνεκδιήγητος τίς νὰ κερδίση τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην ψυχὴν, οἱ ἄγγελοι ἢ οἱ δαίμονες. Καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἀνέρχεται εἰς τὸ ἀνώτερον, ἕως οὗ ἀναβῶσιν εἰς τὴν πύλην τοῦ οὐρανοῦ.

Ἐκεῖ λοιπὸν ἐστὶν τὸ τάγμα τῆς πορνείας. Καὶ τίς διηγῆσεται, πάτερ ἅγιε, τὴν ταραχὴν ἐκείνην καὶ τὸν θόρυβον, ὃν ποιοῦσιν οἱ πονηροὶ δαίμονες, καὶ τίνα φόβον δεικνύουσιν τῆς ἐλεεινῆς ἐκείνης ψυχῆς, πλείονα ὄχλησιν ποιοῦντες² ἐν αὐτῇ. Λέγεται αὐτῇ πόσα ποῦ παρέβη.³ «Οὐκ εἶ σύ, ὁ πορνεύσας καὶ καταμολύνας τὸ... ἅγιον ἔνδυμα; Οὐκ εἶ σύ ὁ μολύνας τὴν ἁγίαν τῶν ἀγγέλων στολήν; Ποῦ νῦν ὑπάγεις; Ἀπόστρεφε εἰς τὰ ὀπίσω, ἀπόστρεφε | εἰς τὰ κάτω, ἀπόστρεφε εἰς τὸν σκοτεινὸν Ἄδην, ἀπόστρεφε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ἀπόστρεφε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον,

¹ Οὕτως ὁ κῶδ. Τὸ ἀρχικὸν πιθανῶς διέλεγε ἢ διένεξε ² Κῶδ. ποιοῦντας

³ Κῶδιξ: λέγετε αὐτῇ πῶς ἂ ποῦ παρέβη.

ἀπόστρεφε εἰς τὸν βρυγμὸν τῶν ὀδόντων, ἀπόστρεφε εἰς τὸν σκόληκα τὸν ἀκοίμητον.» Τότε γοῦν, εἰ ἔστιν ἡ ψυχὴ ἐκείνη καταδικασμένη, ἀποστρέφουσιν αὐτὴν οἱ πονηροὶ δαίμονες ὑποκάτω τῆς γῆς, εἰς τόπον σκοτεινόν, εἰς τόπον πονηρὸν καὶ ὀδ<υνη>ρόν, καὶ οὐαὶ τῇ ψυχῇ ἐκείνῃ. Οὐαὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἣ ἐγενήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. Καὶ τίς διηγήσεται, πάτερ ἄγιε, τὴν ἀνάγκην ἐκείνην ἣ ποία γλῶσσα δύναται εἰπεῖν τὴν ὀδύνην ἐκείνην; Ἐγγελος εἰμὶ καὶ πάλιν φρίττω τὴν τιμωρίαν ἐκείνην, ἣν ἔχουσι αἱ καταδικασθεῖσαι ψυχαὶ εἰς τὸν δεινὸν τόπον ἐκεῖνον. Εἰ δὲ <ἡ> ψυχὴ εὐρεθῆ καθαρὰ καὶ ἀναμάρτητος, ἀνέρχεται μετὰ τοιαύτης χαρᾶς ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ συναπαντῶσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι μετὰ λαμπάδων καὶ θυμιατῶν καὶ ἀσπάζονται αὐτὴν ἕως τὸν δεσποτικὸν θρόνον καὶ προσκυνεῖ θεὸν | τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ τότε βλέπει τοὺς χοροὺς τῶν ἁγίων ἀποστόλων, τῶν ἁγίων μαρτύρων, τῶν ἁγίων πατέρων, τὰ ἐννέα τάγματα τῶν ἁγίων ἀγγέλων, τὴν λαμπρότητα ἐκείνην τὴν ἄρρητον καὶ ἀκούει τὴν ἀγγελικὴν ἐκείνην μελωδίαν καὶ τὸ κάλλος ἐκεῖνο τὸ ἀμήχανον.

Ἡρώτησας καὶ περὶ τῶν μνημοσύνων, πῶς καὶ διατί ἐπιτελοῦνται. Τὰ τρίτα μὲν γίνονται, ἐπειδὴ, ὡς εἶπον, ἕως τρεῖς οὐκ ἀνέρχεται ἡ ψυχὴ εἰς προσκύνησιν καὶ διὰ τοῦτο ποιοῦνται, ὥσπερ κανίσκιον πεμπόμενον εἰς τὸν Κύριον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς. Καὶ μετὰ τὴν προσκύνησιν ἀποστρέφουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι καὶ δεικνύουσι τοὺς τόπους, ἔνθα περιεπάτησεν αὐτὴ ἐν τῇ ζωῇ αὐτῆς, καὶ ἀναθυμίζουσιν αὐτῇ¹ τὰς πράξεις αὐτῆς, τὰς τε ἀγαθὰς καὶ τὰς πονηράς· «Ἦδε ἔκλεψας, ἐκεῖ ἐπόρνευσας, ὧδε κατελάλησας, ἐκεῖ ἐμαλακίσθης, ὧδε ἐφόνευσας, ἐκεῖ ἐπίορκησας, ὧδε ἠδίκησας, ἐκεῖ ἐβλασφήμησας, ὧδε ἐζούρευσας,² ἐκεῖ ἔκλεψας, ὧδε ἐμέθυσας, ἐκεῖ ἐμαχίσθης,³ ἔσκανδάλισας.» Εἶτα πάλιν· «Ἦδε ἐποίησας ἔλεημοσύνην, | ἐκεῖ ἐ<νήσ>τευσας, ὧδε μετάνοιαν, ἐκεῖ λειτουργίαν, ὧδε παράκλησιν, ἐκεῖ ἀγρυπνίαν, ὧδε προσευχήν, ἐκεῖ γονυκλισίαν, ὧδε στάσιμον, ἐκεῖ ἐγκράτειαν.» Καὶ ἐνθυμίζουσιν αὐτὴν καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ πονηρὰ ἕως τῆς ἐνάτης ἡμέρας. Καὶ τῇ ἐνάτῃ λοιπὸν ἡμέρᾳ ἀνέρχεται πάλιν εἰς προσκύνησιν, ὥσπερ καὶ τῇ τρίτῃ. Καὶ λοιπὸν πέμπονται πάλιν τὰ μνημόσυνα, ἧγουν ἐνθυμίσις εἰς τὸν Κύριον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς, ὅπως ἀποδεχθῆ ὁ Κύριος ἐν ἰλέῳ ὄμματι καὶ ἡμέρῳ αὐτῆν. Καὶ διὰ τοῦτο γέγραπται ὅτι (:) ἔχειν τινὰ εἰς ὠφέλειαν. Ἐπειδὴ πολλὰ ὠφελοῦσιν τὴν ψυχὴν αἱ ἐλεημοσύναι καὶ λειτουργαίαι καὶ τὰ μνημόσυνα. Δύνανται, πάτερ ἄγιε, ἐκβαλεῖν ψυχὴν ἀπὸ κόλασιν αἱ ἐλεημοσύναι καὶ λειτουργαίαι καὶ τὰ μνημόσυνα.

Μετὰ δὲ τὴν δευτέραν προσκύνησιν πάλιν φέρουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ δεικνύουσιν αὐτῇ⁴ τὸν Παράδεισον, τὸν Ἐλαιῶνα, τὸν Κόλ-

¹ Κῶδ. αὐτοὶ ² Πιθανῶς ἐκ τοῦ ζούρα (=usura, Ducange), ἔτοκογλύφσας.

³ Οὕτως ὁ κῶδ. ἀντὶ ἐμαχέσθης

⁴ Κῶδ. αὐτοὶ

- 7α πον τοῦ Ἀβραάμ, τὰς Σκηνὰς¹ καὶ τὰς ἀναπαύσεις τῶν δικαίων. | Καὶ τὸ ἰδεῖν τὴν χαρὰν ἐκείνην τὴν ἄφατον παφραμ<θεῖ>ται καὶ χαίρεται καὶ δέεται τῶν ἀγγέλων, ἵνα κατασκηνώσουσιν αὐτὴν ἐκεῖ μετὰ τῶν δικαίων. Ἐπειτα δεικνύουσιν αὐτῇ καὶ τὰς κολάσεις τῶν ἁμαρτωλῶν λέγοντες· «Οὗτος ἐστὶν ὁ πύρινος ποταμός, οὗτος ὁ σκόληξ ὁ ἀκοίμητος, τοῦτο ἐστὶ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, τοῦτο τὸ ἐσώτερον, οὗτος ἐστὶν ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων» καὶ καθέξης ὅλας τὰς κολάσεις τῶν ἁμαρτωλῶν. Οὐ γὰρ ἐστὶ, πάτερ ἄγιε, δριμυτάτη κόλασις οὐδὲ φοβερωτέρα, ὡς τοῦ πόρνου καὶ τοῦ κλέπτου. Πᾶσαι γὰρ αἱ κολάσεις δειναὶ εἰσιν, τοῦ δὲ κλέπτου καὶ τοῦ πόρνου οὐκ ἔστι δεινότερα, ἐξαιρέτως τοῦ πόρνου μοναχοῦ καὶ μοναχῆς καὶ τοῦ πόρνου ἱερέως καὶ πρεσβυτέρας. Καὶ λοιπὸν ἀναφέρεται πάλιν εἰς προσκύνησιν τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας καὶ διὰ τοῦτο πάλιν γίνονται τὰ μνημόσυνα τῶν τεθνεώτων, ἐπειδὴ μέλλει ἡ ψυχὴ τῇ τεσσαρακοστῇ λαβεῖν τὴν ἀπόφασιν ἀπελθεῖν ὅπου βούλεται | ὁ φιλόανθρωπος θεὸς κατὰ τὰ ἔργα καὶ κατὰ τὴν πρᾶξιν, ἣν ἔπραξεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ ἀποκαθίσταται ἡ ψυχὴ, ἔνθα βούλεται ὁ Κύριος ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως, ἵνα ἀναστηθῆσεται καὶ τὸ σῶμα καὶ ἀπολάβῃ κατὰ <τὰ ἔργα> αὐτοῦ.»
- 7β

Τότε στενάξας ὁ γέρον καὶ δακρυσάσας πικρῶς εἶπεν· «Οὐαὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἣ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. Βέλτιον αὐτῷ εἶ οὐκ ἐγεννήθη.» Λέγει αὐτῷ ὁ ἄγγελος· «Ναί, τίμιε γέρον, ὁ ἁμαρτωλός. Ὁ δὲ δίκαιος ἄνθρωπος μακάριος καὶ μακαρία [ἡ ὥρα] καὶ ἡ ὥρα, ἣ ἐγεννήθη.» Τότε λέγει ὁ γέρον· «Παρακαλῶ σε εἰπεῖν μοι καὶ τοῦτο. Ἐχει τίποτε ἄνεσιν ὁ ἁμαρτωλὸς ἢ τέλος <ἢ> κόλασις αὐτοῦ;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Οὐχί, τίμιε γέρον, οὐχί. Οὔτε ἡ βασιλεία τῶν δικαίων ἔχει τέλος οὔτε ἡ κόλασις τῶν ἁμαρτωλῶν. Ἐὰν ἔπαιρνε τινὰς πᾶσα χιλίους χρόνους ἕνα κόκκον ἄμμιον καὶ μετὰθετεν αὐτόν, ἔχειν ἤθελεν ἐλπίδα ἵνα τελειώσῃ, | ἣ δὲ τῶν ἁμαρτωλῶν κόλασις τέλος οὐκ ἔχει.» Λέγει ὁ γέρον· «Παρακαλῶ σε εἶπῃς μοι καὶ τοῦτο. Ποῖοι ἄγιοι εἰσὶν σπλαχνικώτεροι εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἵνα παρακαλῆ ὁ ἔλεινός ἄνθρωπος αὐτούς, ἵνα παρακαλέσουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ.» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος λέγει· «Ὅλοι οἱ ἄγιοι εὐσπλαχνοὶ εἰσὶν εἰς ὑμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εὐγνώμονες. Ἄλλ' ὑμεῖς οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἀγνώμονες καὶ ἀχάριστοι, ποιεῖτε αὐτοὺς ὀργίζεσθαι ἐφ' ὑμᾶς. Οἱ γὰρ ἄγιοι ἄγγελοι ἐκεῖνοι ἔχουσι σπλάχνα πολλὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐπειδὴ ἔνεκεν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου εἶδον καὶ αὐτοὶ τρανότερον τὸν Θεόν. Πλὴν τούτου ἡ κυρία ἡμῶν καὶ δέσποινα Θεοτόκος, αὕτη κήδεται πλέον τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Ἐδει, πάτερ, τὸν ἔλεινόν ἄνθρωπον ἀνεξάλειπτον ἔχειν τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ διάβολος ἠπάτησεν τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀχάριστος ἐγεγόνει. Διὰ γὰρ τὴν πρεσβείαν καὶ ἰκεσίαν αὐτῆς ἴσταται ὁ

8α

¹ Κῶδ. τὰς κυνάς

8β κόσμος μέχρι τὴν σήμερον. Κατεφρόνησαν γὰρ οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους καὶ κατεφρόνησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἅγιοι.»

Τότε λέγει ὁ γέρον· «Εἰπέ ἡμῖν, ἅγιε ἄγγελε, ποῖον ἁμάρτημα ὑπάρχει μέγιστον τῶν ἁμαρτιῶν.» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Πᾶσα ἁμαρτία, τίμιε γέρον, χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν Θεόν, ἢ δὲ μνησικακία καὶ ἡ βλασφημία κυριεύει ὅλας τὰς ἁμαρτίας. Αὗται γὰρ καὶ μόναι ἱκαναὶ εἰσι καταβιάσαι τὸν ἄνθρωπον εἰς πέταυρον Ἰδου καὶ εἰς τὰ καταχθόνια τῆς γῆς καὶ θαλάσσης.» Πάλιν λέγει ὁ γέρον· «Ποῖον ἁμάρτημα πλέον τῶν ἄλλων μισεῖ ὁ Θεός;» Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος· «Τὴν δεινὴν κενοδοξίαν. Αὕτη γὰρ καὶ μόνη ὅλον τὸν κόσμον ἀπώλεσεν, ὅτι δι' αὐτῆς ὁ πρωτόπλαστος Ἀδὰμ ἐξόριστος τοῦ Παραδείσου γέγονε. Δι' αὐτῆς γὰρ ὁ πρῶτος τῶν δαιμόνων ἀπώλετο καὶ ὁ Φαρισαῖος τοὺς κόπους ἀπώλεσεν. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος, ἐὰν πέσῃ εἰς τοιοῦτον πάθος, δύσκολον ἐγερωθῆναι.» Τότε λέγει ὁ γέρον· «Ποῖοι ἄνθρωποι κολάζονται πλέον τῶν ἄλλων;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος λέγει· | «Εἶπον σοι ὁ πόρνος καὶ ὁ βλάσφημος... Λέγω σοι καὶ τοῦτο· ὅτι ὑποκάτω ὄλων τῶν κολάσεων ὑπάρχει κόλασις δεινὴ καὶ πονηρὰ καὶ καλεῖται Ἀφάνεια. Ἐκεῖ γὰρ κολάζονται οἱ ἱερεῖς οἱ πορνεύοντες καὶ ἱερουργοῦντες¹ καὶ οἱ μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ αἱ πορνεύουσαι. Ἐπειδὴ, τίμιε γέρον, τὸ πᾶν τάγμα μέλλει ἀναστηθῆναι ἀπὸ τοὺς καλογέρον, τοὺς ἀγαθούς, καὶ καλοὺς ἱερεῖς, καὶ εἰς μεγάλην τιμὴν ἀναβῆναι, λοιπὸν οἱ πονηροὶ καὶ κακοὶ μοναχοὶ εἰς μεγάλην ἀτιμίαν καὶ κόλασιν ἀποπέμπονται. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἱερεῖς οἱ παραβαίνοντες τοὺς θεῖους καὶ ἱεροὺς νόμους καὶ κανόνας καὶ δέχονται παρανόμους ἔνεκεν δώρων. Ἀλλὰ καὶ οἱ καταφρονοῦντες τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν ἔνεκεν κοσμικῶν καὶ βιοτικῶν φροντίδων. Ἐν μιᾷ γὰρ αὐτῶν ἐκάστη ἀκολουθία λόγον δώσουσιν τῷ Θεῷ. Οὐ γὰρ εὐρίσκουσι ἕτερον καιρὸν τοῦ ἀπολεσθέντος, ἵνα δουλεύουσιν αὐτόν. Περὶ δὲ τῶν μεθυμένων | ἱερέων τί εἶπω <καὶ τί> λαλήσω; Ὅτι δεινὴ κόλασις αὐτοὺς ἀναμένει.» Τότε λέγει ὁ γέρον· «Εἰπέ μοι καὶ τό, παρακαλῶ. Οἱ καταφρονοῦντες τὴν ἁγίαν Κυριακὴν ἔχουσιν ἐκεῖ τίποτε ἄνεσιν;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Οὐαὶ αὐτοῖς, γέρον. Ὅτι μεγάλη κόλασις ἐκδέχεται² αὐτούς. Ὅστις καταφρονήσῃ τὴν ἁγίαν Κυριακὴν <ἢ>μέραν τοῦ Κυρίου καταφρονεῖ καὶ ὁ Θεὸς καταφρονεῖ αὐτόν. Ἡ γὰρ Κυριακὴ ἡμέρα ὁ Κύριος ἐστὶ καὶ ὅστις τιμᾷ <αὐτήν> τὸν Κύριον τιμᾷ· ὅστις δὲ πάλιν καταφρονεῖ αὐτήν τὸν Κύριον καταφρονεῖ. Ὡσπερ καὶ τῆς Θεοτόκου τὴν μνήμην, οἷος τιμᾷ καὶ σχ· λάζει, αὐτήν τὴν Θεοτόκον τιμᾷ. Ὁμοίως καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων. Καὶ ὅστις τιμᾷ τῶν ἁγίων τὰς μνήμας καὶ ἐορτάζει κατὰ τὴν δύναμιν βοηθοῦσιν αὐτόν καὶ οἱ ἅγιοι. Ὅτι οἱ ἅγιοι ἔχουσιν παρησίαν καὶ εἴ τι βούλονται³ ζητῆσαι παρὰ Θεοῦ δι' ἡμᾶς. Ἀλλ' οἱ⁴ ἄνθρωποι, γέρον, ἀπεδίωξαν τὸν φόβον

¹ Κῶδ. ἐρουργοῦντες² Κῶδ. ἐνδέχεται³ Κῶδ. βούλουν⁴ Κῶδ. ἄλλοι

τοῦ Θεοῦ ἀπ' αὐτῶν καὶ οὔτε τὸν Θεὸν ἔχουσι φίλον οὔτε τινὰ τῶν ἁγίων, |
 10α ἀλλ' ἐκολλήθησαν μόνον τοῖς κοσμικοῖς πράγμασιν ἅμα καὶ βιοτικοῖς, τοῖς
 ἀπολλυμένοις καὶ φθειρομένοις, καὶ οὐαὶ αὐτοῖς. Γίνωσκε, τίμιε γέρον, ὅτι
 πᾶς ἄνθρωπος, ἢ ἱερεὺς ἢ μοναχὸς ἢ κοσμικὸς ἢ ἰδιώτης, ὃς οὐ τιμᾷ τὴν
 ἁγίαν Κυριακὴν, Θεοῦ πρόσωπον οὐκ ὄψεται οὐδὲ ἔστιν αὐτῷ σωτηρίας ἐλ-
 πίς. Καὶ εἴ τι βούλει <ἐ>ρώτησον, ὅτι ὥρα ἔστιν τοῦ πορευθῆναι ἐν τῷ
 οὐρανῷ ποιῆσαι τὴν παράστασιν τοῦ Κυρίου μου.» Τότε στενάξας ὁ γέρων
 καὶ δακρῦσας πικρῶς, εἶπεν· «Οὐαὶ ἡμῖν. Ἴδου ὁ καλὸς δοῦλος τοῦ Κυρίου
 μου ἐν βίᾳ¹ ὑπάρχει τοῦ ἀποδοῦναι τὴν δοξολογίαν αὐτοῦ τῷ Θεῷ, ὁ ἄυ-
 λος, ὁ ἀναμάρτητος. Ἡμεῖς δὲ <οἱ> ὑλικοὶ καὶ ἁμαρτωλοὶ οὐ φροντίζο-
 μεν, ἀλλὰ καταφρονοῦμεν τῆς σωτηρίας ἡμῶν.» Τότε λέγει ὁ γέρον· «Πα-
 ρακαλῶ σε εἰπεῖν μοι ποία προσευχὴ ἀρμόζει τῷ μοναχῷ.» Καὶ εἶπεν αὐτῷ·
 10β «Εἰ ἔστι γραμματοφόρος ἄνθρωπος, τοῦ Δαυὶδ οἱ ψαλμοί, εἰ δ' οὖν τὸ Κύ-
 ριε Ἰησοῦ Χριστέ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ, | ἐλέησόν με τὸν ἁμαρτωλόν. Αὕτη ἡ εὐ-
 χὴ δυνατωτέρα πάντων ἔστι καὶ εὐκολωτέρα. Καὶ γὰρ πολλοὶ γραμματεῖς κα-
 τέλιπον πάντα καὶ ταύτην τὴν εὐχὴν κρατήσαντες ἐσώθησαν. Αὐτὴν γὰρ δύ-
 νανται κρατῆσαι καὶ νέοι καὶ γέροντες καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ εὐμαθεῖς
 καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἔμπειροι καὶ ἄπειροι καὶ ὁ βουλόμενος σωθῆναι ταύτην
 κρατεῖτω καὶ ἐν ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ καὶ ἐν κελίῳ καὶ ἐν ὁδῷ, ἰστάμενός τε
 καὶ καθεζόμενος καὶ κοιταζόμενος, εἴτε ὀδευεῖ εἴτε ἐργοχειρεῖ μετὰ πάσης
 προθυμίας καὶ πόθου. Ἰκανὴ γὰρ ὑπάρχει παντὶ τῷ βουλομένῳ σωθῆναι.»
 Πάλιν εἶπεν αὐτῷ ὁ γέρον· «Ἐπειδὴ ἤλθες διδάξαι με τὸν ἁμαρτωλόν, δέ-
 ομαί σου εἰπεῖν μοι καὶ τοῦτο. Ἐὰν εὗρεθῇ τις ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς καὶ
 διδάξῃ ἕτερον καὶ ἐκβάλῃ² αὐτὸν ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ δείξῃ αὐτῷ ὁδὸν ἀγα-
 θὴν, ἔχει τίποτε μισθόν;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Ὅστις διδά-
 ξῃ ἄνθρωπον καὶ ἐκβάλῃ αὐτὸν ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ δείξῃ αὐτῷ ὁδὸν ἀγαθὴν,
 11α ἔσωσεν αὐτὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐξέβαλεν ἀπὸ τὴν κόλασιν, ὥσπερ καὶ
 εἰ συμβουλεύσας ἕτερον [καὶ] βάλῃ αὐτὸν εἰς κακὸν ἔργον, οὐ μόνον ἐκείνον
 ἀπώλεσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν παρέδωκεν τῷ διαβόλῳ. Λοιπὸν οὐκ
 ἔστι δυνατωτέρα ἁμαρτία ὡς τὸ συμβουλεῦσαι ἄνθρωπον εἰς κακὸν ἔργον,
 οὔτως οὐδὲ μεγαλυτέρος μισθὸς ὡς τὸ ἐκβαλεῖν ἄνθρωπον ἀπὸ ὁδοῦ πονη-
 ρᾶς.» Ταῦτα εἰπὼν ὁ ἄγγελος, κλίνας τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν γέροντα, εἶπεν
 αὐτῷ· «Εὐλόγησον, πάτερ, συγχώρησον.» Τότε πεσὼν ὁ γέρον, προσεκύνη-
 σεν αὐτὸν λέγων· «Πορευέου ἐν εἰρήνῃ, παράστηθι τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι καὶ
 πρέσβευε ὑπὲρ ἐμοῦ.» Καὶ ἀναχωρήσας ὁ ἄγγελος ἀπῆλθεν ἐν τῷ οὐρανῷ,
 ὁ δὲ μοναχός, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἀπῆλθεν ἐν τῷ κελίῳ αὐτοῦ, διηγῆ
 σάμενος τινὶ τῷ ἀδελφῷ καὶ συνασκητῇ εἰς δόξαν Θεοῦ, Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ
 Ἁγίου Πνεύματος, ἀμήν.

¹ Κῶδ. βίῳ² Κῶδ. ἐβαλεῖν.

Αἱ ἀπορίαι τοῦ Μακαρίου, τῶν ὁποίων οὗτος ζητεῖ τὴν λύσιν παρὰ τοῦ ἀγγέλου, ἀναφέρονται ὅλαι εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὅποια φυσικὰ ἐνδιέφερε τοὺς μοναχοὺς, καὶ μάλιστα τοὺς ἀναχωρητάς, πολὺ περισσότερον τῆς ἐπιγείου, αἱ δὲ διδόμεναι λύσεις εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσαι, διότι μᾶς δίδουν ἀρκετὰ σαφῆ εἰκόνα τῶν ἰδεῶν τοῦ μοναχικοῦ κόσμου διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα εἶναι ἂν οἱ κεκοιμημένοι ἀναγνωρίζουν ἀλλήλους εἰς τὸν αἰώνιον ἐκεῖνον κόσμον. Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι οἱ δίκαιοι ὄχι μόνον ἀναγνωρίζουν ἀλλήλους, ἀλλ' ἐρωτῶντες μανθάνουν καὶ τοὺς ἀγνώστους, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται εἰς τὰς ἐπιγείους ἀγοράς. Κατὰ ταῦτα ἢ εἰκὼν τοῦ τόπου τῶν δικαίων καὶ ἢ ἀντίληψις τοῦ βίου αὐτῶν εἶναι καθαρῶς ἀνθρωπομορφική.

Τὸ δεύτερον ὅμως ἐρώτημα εἶναι τὸ ἀμέσως ἐπόμενον· «*Μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος τί γίνεται καὶ πῶς καὶ διατί γίνονται τὰ μνημόσυνα τῶν τεθνεώτων.*» Εἰς τὸ ἐρώτημα δίδεται ἡ ἐξῆς ἀπάντησις. Οἱ ἄγγελοι λαμβάνουσι τὴν ψυχὴν μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ ὀδηγοῦσιν αὐτὴν εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ τὴν προσκυνήσῃ τὸν Χριστόν. Ἡ ἀνόδος γίνεται διὰ κλίμακος, τῆς ὁποίας ἐκάστη βαθμὶς φυλάσσεται ὑφ' ἐνὸς τάγματος δαιμονίων, λεγομένων *τελωνίων*, τὰ ὅποια ἐπιδεικνύουσιν εἰς τοὺς ἀγγέλους τὰ βιβλία τῶν, εἰς τὰ ὅποια ἔχουσι καταγεγραμμένα τὰ ἁμαρτήματα τοῦ τεθνεώτος. Οἱ ἄγγελοι τότε εἰς ἀντιστάθμισμα προβάλλουσιν ὅσα ἀγαθὰ ἔπραξε, καὶ ἂν μὲν ταῦτα εἶναι περισσότερα, προχωροῦσιν εἰς τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα, ἂν ὄχι, ἀφήνουσι τὴν ψυχὴν εἰς τὰς χεῖρας τῶν *τελωνίων*, τὰ ὅποια ἀπάγουσιν αὐτὴν εἰς τόπον ὑποχθόνιον, τὸν σκοτεινὸν Ἄδην, ὅπου ὁ πύρινος ποταμὸς καὶ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον καὶ τὸ ἐσώτερον, ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων καὶ ὁ σκώληξ ὁ ἀκοίμητος.

Ἡ αὐτὴ διαδικασία ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας. Ἐκαστον τάγμα *τελωνίων* φαίνεται ὅτι ἀντιπροσωπεύει μίαν κατηγορίαν ἁμαρτημάτων, τὸ δὲ εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα εὐρισκόμενον, πέραν τῆς ὁποίας εὐρίσκεται πλέον ἢ πύλη τοῦ οὐρανοῦ, εἶναι τὸ τάγμα τῆς πορνείας.¹ Ἐὰν δ' ἡ ψυχὴ εὐρεθῇ μέχρι τέλους καθαρὰ, προσάγεται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν δεσποτικὸν θρόνον καὶ προσκυνεῖ τὸν Χριστόν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν βαθμίδων δὲν καθορίζεται, οὔτε καὶ τὰ τάγματα τῶν *τελωνίων* ἀριθμοῦνται.²

¹ Ὁ λόγος εἶναι εὐνόητος. Διὰ τοὺς μοναχοὺς καὶ τὰς μοναχάς, ὧν κυρία ὑποχρέωσις εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀποχὴ ἀπὸ πάσης ἐρωτικῆς ἐκδηλώσεως καὶ τῶν ὁποίων πλάσματα εἶναι αἱ διηγήσεις αὐται, ἡ πορνεία εἶναι τὸ κυριώτατον ἁμάρτημα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου λεγομένων περὶ μοναχῶν καὶ ἱερέων πορνευσάντων.

² Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων τῆς κλίμακος ταύτης βλ. M. Didron, Manuel d' iconographie chretienne grecque et latine. Paris 1845, σ. 405. L' échelle du

Ἐκκολουθεῖ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῶν μνημοσύνων. Τὰ μνημόσυνα, τὰ τρίτα δηλονότι, τὰ ἔνατα καὶ τὰ τεσσαρακοστά, γίνονται πάντοτε κατὰ

τὴν ἡμέραν τῆς προσκυνήσεως τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τῆς ψυχῆς πρὸς σύστασιν (ἐνθύμια) αὐτῆς πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ παράκλησιν αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτῆς. Τὰ τρίτα, διότι κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἡ ψυχὴ προσάγεται πρὸς προσκύνησιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Χριστοῦ. Μετ' αὐτὴν οἱ ἄγγελοι, παραλαμβάνοντες τὴν ψυχὴν, ἐπαναφέρουσι αὐτὴν εἰς τοὺς τόπους, ὅπου ἡμάρτησε ἢ ἔκαμεν ἀγαθόν τι. Ἡ περιήγησις διαρκεῖ μέχρι τῆς ἐνάτης ἡμέρας, ὅποτε ἀνάγεται πάλιν ἡ ψυχὴ πρὸς προσκύνησιν. Διὰ τοῦτο γίνονται καὶ τὰ ἔνατα, οἷον «ἐνθύμια εἰς τὸν Κύριον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς».

Μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην προσκύνησιν οἱ ἄγγελοι ὁδηγοῦσι τὴν ψυχὴν εἰς τὸν Παράδεισον, διὰ τὰ ἐπισκεφθῆναι τοὺς διαφόρους ἐν αὐτῷ τόπους, τὸν Ἐλαιῶνα, τὸν Κόλπον τοῦ Ἀβραάμ, τὰς Σκηνάς καὶ ἀναπαύσεις τῶν δικαίων, κατόπιν δὲ εἰς τὸν Ἄδην καὶ τοὺς διαφόρους ἐν αὐτῷ τόπους τῶν κολάσεων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν ἤδη. Ἡ δευτέρα αὕτη περιήγησις διαρκεῖ μέχρι τῆς τεσσαρακοστῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡμέρας, ὅποτε ὁδηγεῖται καὶ πάλιν εἰς τρίτην προσκύνησιν καὶ διὰ τοῦτο γίνονται τὰ τεσσαρακοστά. Μετὰ ταύτην καθορίζει ὁ Θεὸς τὸν τόπον, ὅπου ἡ ψυχὴ θὰ παραμείνῃ μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν ἀναστάσεως.

Ἐκκολουθοῦν ἄλλαι τινὲς ἐρωτήσεις, οἷον ἐὰν αἱ κολάσεις εἶναι αἰώνιαι, ποῖοι ἄγιοι εἶναι εὐσπλαγγικώτεροι πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ποῖον ἀμάρτημα εἶναι τὸ μέγιστον, ποῖοι ἄνθρωποι κολάζονται περισσότερο τῶν ἄλλων κ.τ.τ. Παρ' ὅλας τὰς ἐρωτήσεις ταύτας ὡς κύριον θέμα τῆς διηγήσεως παραμένει ἡ ἄνοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς κατὰ τακτὰς ἡμέρας τελέσεως τῶν μνημοσύνων, τὰ ὁποῖα συνδέονται στενῶς πρὸς τὰ διάφορα τῆς ἀνόδου στάδια. Αἱ δοξασίαι αὗται καὶ τὰ ἔθιμα, ὡς παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ πλείστων, δὲν πηγάζουν ἀμέσως ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτουν κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα, δηλ. κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς

salut de l' âme et de la route du ciel. Καὶ Διογυσιου, τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετρούπολις 1909, σ. 211. «Ἡ ψυχοσωτήριος καὶ οὐρανοδρόμος κλίμαξ». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι τὸ ἐπιτασσόμενον εἰς τὴν περιγραφὴν ἐπίγραμμα.

*Βλέπων κλίμακα πρὸς πόλον τεταμένην
ὄρθῶς νόει μοι ἀρετῶν ἀναβάσεις.
Ρενστοῦ βίου οὖν ἐκφυγῶν ὄσον τάχος,
ἴθι πρὸς αὐτὴν καὶ ἀνελθε ἐμπόνως·
ἔχων δὲ φρουροὺς τοὺς χοροὺς τῶν ἀγγέλων
λόγους διέλθοις τῶν πονηρῶν δαιμόνων,
ὄπως ἀνελθὼν εἰς πύλας οὐρανόσιν
ἔξεις στέφανον χειρὶ τῇ τοῦ Κυρίου.*

καὶ μάλιστα τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγεννήθη καὶ διεπλάσθη ὁ Χριστιανισμός.

Αἱ διηγήσεις τῶν πατέρων σαφῶς καὶ λεπτομερέστερον, ἀλλὰ καὶ αἱ λαϊκαὶ δοξασίαι ἀσαφέστερον καὶ συντομώτερον συνάπτουσι τὸ ἔθιμον τῶν μνημοσύνων πρὸς τὴν ἀνοδὸν τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ σύναψις αὕτη, μολονότι εἶναι ἀσφαλῶς ὑστερογενῆς καὶ ἔχει τὸν χαρακτήρα αἰτιολογικοῦ μύθου, εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ καὶ δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ἀληθείας, ὑποδεικνύουσα τὰς δύο πηγὰς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέρρευσαν αἱ δοξασίαι καὶ αἵτινες εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἔθιμον τῆς κατὰ τακτὰς ἡμέρας τελέσεως μνημοσύνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν δοξασίαι. Τὰ πρῶτα ἔχουν ἀρχαίαν, κλασσικὴν, καταγωγὴν, αἱ δευτέραι εἶναι δοξασίαι τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, τῶν χρόνων δηλονότι τοῦ συγκρητισμοῦ, τῶν ἀνατολικῶν καὶ ἑλληνικῶν μυστηρίων καὶ τῆς γνώσεως.

Εἶναι πολὺ γνωστὸν ὅτι ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Ἑλλησίν, ἦσαν τὰ τριτά, τὰ ἔνατα καὶ αἱ τριακάδες ἢ καθεδραί. Ὅτι δὲ ταῦτα εἶχον ἴσην σπουδαιότητα πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ταφήν, τῆς ὁποίας ἀπετέλουν οἰονεὶ ἀπαραίτητον συνάρτησιν, φαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ὁμιλοῦσι περὶ αὐτῶν οἱ ἀρχαῖοι. Οὕτως ὁ ῥήτωρ Ἰσαῖος θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ θεοῦ υἱοῦ τοῦ Μενεκλέους τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὁποῖα εἶναι λίαν χαρακτηριστικὰ διὰ τὰς πρὸς τοὺς γονεῖς ὑποχρεώσεις, ζῶντας καὶ τεθνεῶτας.¹ «Καὶ ἐγὼ μὲν ὁ ποιητὸς ἐκεῖνόν τε ζῶντα ἐθεράπευον, καὶ αὐτὸς καὶ ἡ ἐμὴ γυνή..., καὶ τῷ ἐμῷ παιδίῳ ἐθέμην τὸ ὄνομα τὸ ἐκείνου, ἵνα μὴ ἀνώνυμος ὁ οἶκος αὐτοῦ γένηται, καὶ τελευτήσαντα ἔθαψα ἀξίως ἐκείνου τε καὶ ἐμαντοῦ καὶ ἐπίθημα καλὸν ἐπέθηκα καὶ τὰ ἔνατα καὶ τὰλλα πάντα ἐποίησα τὰ περὶ τὴν ταφήν, ὡς οἶόντε κάλλιστα, ὥστε τοὺς θεοὺς ἐπαινεῖν ἅπαντας... Καὶ ὡς ἔθαψά τε ἐγὼ αὐτὸν καὶ τὰ τριτά καὶ τὰ ἔνατα ἐποίησα καὶ τὰλλα τὰ περὶ τὴν ταφήν, τὰς μαρτυρίας ὑμῖν τῶν εἰδότεων ἀναγνώσεται.» Εἶναι προφανὲς ἐκ τῆς φρασεολογίας ὅτι ὁ ὁμιλῶν θέτει εἰς ἴσην μοῖραν τὰ τριτά κτλ. πρὸς τὴν ταφήν ἢ μᾶλλον ὑπάγει αὐτὰ εἰς αὐτήν.

Εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταντο τὰ τριτά ταῦτα καὶ τὰ ἔνατα καὶ αἱ τριακάδες δὲν γνωρίζομεν σαφῶς καὶ λεπτομερῶς, διότι σαφεῖς καὶ ἀναλυτικαὶ πληροφορίες δὲν ὑπάρχουν, γενικῶς δὲ μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι συνίσταντο κυρίως εἰς προσφορὰς πρὸς τὸν νεκρὸν, πιθανώτατα ἐπὶ τοῦ τάφου, καὶ δεῖπνα τῶν οἰκείων. Οὕτως ὡς πρὸς τὰ τριτά ὅτι ἦσαν προσφορὰ τίς εἰς τὸν τάφον τοῦ τεθνεῶτος, πρῶτῃ προσφερομένη, προκύπτει ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τῆς Λυσιστράτης πρὸς τὸν Περύβουλον.²

¹ Ἰσαῖος, 2,36 κέ.

² Ἀριστοφάνους, Λυσιστράτη στ. 613. Τὰ σχετικὰ χωρία βλ. παρὰ

ἀλλ' εἰς τρίτην γοῦν ἡμέραν σοι πρὸ πάντων
ἦξει παρ' ἡμῶν τὰ τρίτ' ἐπεσκευασμένα.¹

Ὡς πρὸς τὰ ἔνατα πλὴν τοῦ ὀνόματος οὐδὲν σαφὲς γνωρίζομεν, δυνάμεθα ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ ἦσαν καὶ αὐτὰ προσφοραί, πιθανῶς δὲ καὶ δεῖπνον τῶν οἰκείων καὶ φίλων. Φαίνεται δ' ὅτι ἀπετέλουν καὶ τὸ ὄριον τοῦ πένθους.² Περὶ τῶν τριακάδων γνωρίζομεν ἔκ τῶν λεξικογράφων ὅτι ἦσαν κοινὸν δεῖπνον τῶν οἰκείων τοῦ ἀποθανόντος.³

Διατί κατὰ τὰς τακτὰς ταύτας ἡμέρας, τὴν τρίτην, ἐνάτην καὶ τριακοστήν, ἐγίνοντο αἱ πρὸς τοὺς νεκροὺς προσφοραὶ καὶ τὰ δεῖπνα οὐδεὶς λόγος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδίδεται, δύσκολον δ' εἶναι σήμερον νὰ εὗρεθῇ. Μόνον ὡς εἰκασία δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενον εἰς τὸν καθορισμὸν νὰ συνετέλεσε τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μὲν τρία καὶ ὁ ἐννέα εἶναι ἀριθμοὶ τυπικὸι ἤδη εἰς τοὺς Ἰνδοευρωπαϊοὺς,⁴ ὁ δὲ τριάκοντα σχετίζεται πρὸς τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἕκαστος μὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

Τὰς τακτὰς ταύτας ἡμέρας διὰ τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν διετήρησαν, ὅπως ἦτο φυσικόν, καὶ οἱ Χριστιανοί. Ἡ πρώτη αὐτῶν μνεῖα εὐρίσκεται, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς τοὺς ψευδοκλημεντείους ἀποστολικοὺς κανόνας, οἷτινες κατὰ τὸν Ad. Harnack χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Δ' αἰῶνος.⁵ Ὁ σχετικὸς κανὼν ἔχει ὡς ἑξῆς.⁶ «Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν

W. Becker-Herm. Göll, Charikles. Berlin 1877, τ. III, σ. 153 κέ. Πρβλ. καὶ Er. Rohde, Psyche⁷⁻⁸ (1921), τ. I, σ. 232 κέ..

¹ Ὁ σχολιαστὴς ὀνομάζει τὴν προσφορὰν ταύτην ἄριστον. «Ἐπειδὴ τῇ τρίτῃ τὸ τῶν νεκρῶν ἄριστον ἐκφέρεται.»

² Βλ. Rohde, ἔνθ' ἄν. Πρβλ. καὶ Αἰσχίνοῦ κατὰ Κτησιφῶντος § 225 καὶ § 77 καὶ Becker-Göll, ἔνθ' ἄν.

³ Rohde, ἔνθ' ἄν. 233₂₋₃. Bekker, Anecd. 268, 19 κέ. Βλ. καὶ Φωτιόου, Λεξικόν, ἔκδ. S. A. Naber, Leidae 1864 ἐν λ. καθέδρα· «τῇ τριακοστῇ ἡμέρᾳ τοῦ τελευτήσαντος οἱ προσήκοντες συνελθόντες ἐδείπνουν ἐπὶ τῷ τελευτήσαντι κοινῇ· ἐκαλεῖτο δὲ καθέδρα, ὅτι καθεζόμενοι ἐδείπνουν καὶ τὰ νομιζόμενα ἐπλήρουν.» Πρβλ. καὶ I. P. L. Ziehen, Leges sacrae e titulis collectae, ἀρ. 93, 21. «ἐπὶ τῷ θανόντι τριηκόσ[τ]ια μὲ π]οιεῖν.»

⁴ H. Usener, Dreiheit ἐν Rhein. Mus. 1903, σ. 1 κέ. W. H. Roscher, Die enneadischen und hebdomadischen Fristen und Wochen der ältesten Griechen. Leipz. 1903 (=XXI Bd der Abh. d. ph.-hist. Klasse der Königl. Sächsischen Gesell. d. Wiss. No IV) καὶ τοῦ Ἰδίου, Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen. Leipz. 1904 (=ἔνθ' ἄν. τ. XXIV, No 1). Διὰ τὰ ἔνατα βλ. σ. 63. Τοῦ Ἰδίου Enneadische Studien. Leipzig 1907 (=ἔνθ' ἄν. XXVI Bd, No I).

⁵ A. d. Harnack, Geschichte der alchristlichen Litteratur bis Eusebius. II Theil. Die Chronologie, II Bd. Leipzig 1904, σ. 484 κέ.

⁶ VIII, 42 παρὰ MSG. τ. 1, στ. 1145 κ.έ. «Πῶς δεῖ καὶ πότῃ γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων πιστῶν μνεῖας καὶ ὅτι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς δεῖ παρέχεσθαι πένησι». Ἐν τισὶ χειρογράφοις ἀντὶ τῆς σαρρακοστὰς φέρεται τριακοστά.

κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ ἀναγνώσει καὶ προσευχαῖς διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγεγυθῆντα καὶ ἔνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον. Μωσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένηθη. Καὶ ἐνιαύσια ὑπὲρ μνείας αὐτοῦ. Καὶ διδόνθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ.» Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων εἶναι πρῶτον ὅτι ἀντὶ τῶν εἰς τὸν νεκρὸν προσφορῶν καὶ τῶν κοινῶν δειπνῶν ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγνωσις ψαλμῶν καὶ προσευχῶν καὶ ἄλλων ἱερῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἡ διανομὴ χρημάτων εἰς τοὺς πένητας. Ὅτι ὁμοῦς τοῦτο δὲν ἐτηρεῖτο οὐδ' ἔλειπον αἱ ἐστιάσεις μαρτυρεῖ ὁ ὀλίγον κατωτέρω κανὼν 44, ὅστις ἀπαγορεύει τὴν μέθην κατὰ τὰς ἐστιάσεις ταύτας, κυρίως εἰς τοὺς κληρικούς.¹ Δεύτερον ὅτι ἡ τριακοστὴ ἀντικαθίσταται διὰ τῆς τεσσαρακοστῆς εἴτε ἐξ ἀμέσου ἑβραϊκῆς ἐπιδράσεως, ὅπως λέγεται ἐν τῷ κειμένῳ, εἴτε καὶ διὰ τὴν τυπικότητα τοῦ ἀριθμοῦ τεσσαράκοντα ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Σημίταις.² Εἶναι ἀξιόσημειότερον ὅτι ἡ ἀντικατάστασις δὲν ἐπεξετάθη πλήρως καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ τριακοστή.³ Ἀντιστρόφως εἰς τὴν Δύσιν ἀντικατεστάθη ἡ ἐ ν ά τ η διὰ τῆς ἐ β δ ό μ η ς, διότι ὁ ἀριθμὸς ἐ ν ν έ α ἐθεωρήθη ὡς ἀριθμὸς συνήθης παρὰ τοῖς ἔθνικοις, ἐνῶ ὁ ἐ π τ ά ἀντλεῖ τὸ κύρος αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἀγίας γραφῆς. Παραθέτω ὡς λίαν δι-

Κατὰ τὴν πορατήρησιν τοῦ ἐκδότου (75) τὴν τριακοστὴν ἠκολούθουν τὰ ἀνατολικά ἔθνη. Εὐρίσκομεν ὁμοῦς αὐτὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Βλ. J. v. N e g e l e i n, Die Reise der Seele ins Jenseits, ἐν Zeit. d. Vereins für Volkskunde, τ. 11 (1901), σ. 18.

¹ VIII, 44 (ἐνθ' ἀν. 1148) «Ἐν δὲ ταῖς μνείαις αὐτῶν καλούμενοι μετὰ εὐταξίας ἐστίασθε καὶ φόβον Θεοῦ, ὡς δυνάμενοι καὶ πρροβένειν ὑπὲρ τῶν μεταστάντων. Προσβύτεροι γὰρ καὶ διάκονοι Χριστοῦ ὑπάρχοντες νήφειν ὀφείλετε πάντοτε καὶ πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἑτέρους, ἵνα δύνησθε τοὺς ἀτακτοῦντας νοθεύειν.» Πρβλ. καὶ Ἰωά ν ν η ν τ ὸ ν Κ λ ί μ α κ ο ς, VII. MSG, τ. 88, στ. 804. «Μὴ γίνου ὡς οἱ νεκροὺς θάψαντες, ποτὲ μὲν ἐπ' αὐτοῖς θρηνοῦντες, ποτὲ δὲ δι' αὐτοὺς μεθυσκόμενοι.»

² Βλ. W. H. R o s c h e r, Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schrittm der Semiten. Leipzig 1909 (=ἐνθ' ἀν. XXVII, N° IV. Ὁ Bernhard Schmidt (Totengebräuche und Gräberkultus im heutigen Griechenland ἐν Arch. f. Religionsw. τ. 25 (1927), σ. 71) ἀκολουθῶν τὸν W. H. Roscher (Die Tesserakontaden und Tesserakontadenlehre der Griechen und anderer Völker, Heft II des 61 Bd. der Berichte d. phil. - hist. Klasse der Kön. sächs. Gesells. d. Wissensch. zu Leipzig, σ. 37), ὅστις στηριζόμενος εἰς χωρίον τοῦ Firmici Materni (De errore profan. relig. 27, 2), τὸ ὁποῖον ἑμιλεῖ περὶ καύσεως ξυλίνου ὁμοιώματος τῆς Περσεφόνης μετὰ τεσσαράκοντα νυκτῶν θρήνους, ἀποκρούει μετ' αὐτοῦ τὴν γνώμην τῆς χριστιανικῆς (Rohde) ἢ ἑβραϊκῆς (Usener) ἀρχῆς τῶν τεσσαρακοστῶν δεχομένου ὅτι καὶ ταῦτα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ τριακοστὰ ὑφίσταντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἡ γνώμη αὕτη νομίζω ὅτι εἶναι ὀλιγώτερον πιθανὴ τῆς δεχομένης ἑβραϊκῆς ἢ ἀνατολικῆς ἐν γένει ἐπίδρασιν. διότι δὲν ὑπάρχει ῥητὴ μνεῖα τῶν τεσσαρακοστῶν εἰς τὴν οἰκογενειακὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι.

³ Βλ. J. v. N ä g e l e i n, ἐνθ' ἀν. σ. 19.

δακτικὸν τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Αὔγουστίνου.¹ «Et fecit luctum patri suo septem dies. Nescio utrum inveniatur alicui sanctorum in Scripturis celebratum esse luctum novem dies, quod apud Latinos Novemdial appellant. Unde mihi videntur ab hac consuetudine prohibendi, si qui Christianorum istum in mortuis suis numerum servant, qui magis est in Gentilium consuetudine. Septimus vero dies auctoritatem in Scripturis habet, unde alio loco scriptum est, *Luctus mortui septem dierum* (Eccli XXII, 13).»² Αὐτὰ ὡς πρὸς τὰ μνημόσυνα.³

Ὡς πρὸς τὰς περὶ ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν δοξασίας ὁ Fr. Cumont εἰς τὸ ἔργον του περὶ τῶν ἀνατολικῶν θρησκευμάτων ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κόσμῳ⁴ παρατήρησεν ὅτι αἱ ἀρχαῖαι σημιτικαὶ δοξασίαι, ὅπως καὶ αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ καὶ ῥωμαϊκαί, ἦσαν πολὺ ὀλίγον παρήγοροι διὰ τὴν τύχην τῶν τεθνεώτων. Ἡ εἰκὼν τῆς ἐν τῷ καταχθονίῳ Ἄδη ζωῆς ἦτο πολὺ θλιβερά, σκοτεινὴ καὶ ἄνευ ἐλπίδος. Οἱ νεκροὶ διῆγον βίον ἐλεεινόν, ὁ ὁποῖος ἀμυδρῶς κατώπριζε τὸν ἀπολεσθέντα, εἶχον δὲ ἀνάγκην τῆς περιποιήσεως καὶ τῶν προσφορῶν τῶν ἐπιζώντων εἰς τοὺς τάφους των, διὰ νὰ συντηρηθοῦν. Ἡ στοιχειώδης αὕτη καὶ πρωτογονικὴ ἀντίληψις διὰ τὰ μετὰ θάνατον ἀντικατεστάθη ὑπὸ ὄλως διόλου ἀντιθέτου, ἡ ὁποία εἶχε στενὴν συνάφειαν πρὸς τὴν χαλδαϊκὴν ἀστρολογίαν, διεδόθη δὲ εἰς τὴν Δύσιν περὶ τὸ τέλος τῆς Δημοκρατίας. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ νὰ ζήσῃ ἐκεῖ μετὰ τῶν θείων ἀστέρων. Ἐφ' ὅσον παραμένει εἰς τὴν γῆν ὑπόκειται ὑπὸ τοὺς σκληροὺς ὄρους τῆς

¹ Quaestiones in Heptateuchum, I, 172 (MSL, τ. 34, στ. 596).

² Πρβλ. καὶ Usener παρὰ K. Krumbacher, Studien zu den Legenden des H. Theodosios. München 1892 (=Sitzungsber. der philos.-philol. und hist. Classe der K. bayer. Acad. d. Wiss. 1892, Heft II) σ. 341.

³ Περὶ τῶν μνημοσύνων ἐν γένει βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Geiger ἐν Handwörterbuch d. deutsch. Aberglaubens ἐν λ. Totenfeier τ. VIII, στ. 1059 κέ.

⁴ Franz Cumont, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. Μετάφρ. Gehrlich — Burckhardt - Brandenburg.³ Leipzig - Berlin 1931, σ. 114 κέ. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν εἶναι πολὺ μακρὰ. Τὴν παλαιότεραν συνεκέντησεν ὁ P. Wendland, Die hellenistisch-römische Kultur.³ Tübingen 1912, σ. 163 καὶ 170 κέ. Τὴν εἰδικὴν πραγματείαν τοῦ W. Bousset, Die Himmelsreise der Seele ἐν Arch. f. Religionswiss. τ. IV δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω. Ὁ Bertholet εἰς τὸ ἄρθρον του Himmelfahrt ἐν Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionsgeschichte. Tübingen 1928, τόμ. II, στ. 1898 οὐδὲν νεώτερον προσθέτει εἰς τὴν γνωστὴν βιβλιογραφίαν. Πρβλ. καὶ Richard Holand, Zur Typik der Himmelfahrt ἐν Arch. f. Religionswiss. τόμ. 23 (1925) σ. 207 κέ. καὶ G. van der Leeuw, Phänomenologie der Religion. Tübingen 1933, § 44.

τῆς εἰμαρμένης, τὴν ὁποίαν καθορίζει ἡ θέσις τῶν ἀστέρων, ἐνῶ, ὅταν ὑψωθῆ εἰς τὰς ἀνωτέρας χώρας, ἀπαλλάσσεται πλέον ταύτης. Κατὰ τινα θεωροῖαν ἀνασύρεται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καὶ ἀφ' οὗ διέλθη διὰ τῆς σελήνης, ὅπου καθαίρεται, ἀνέρχεται εἰς τὸν ἥλιον. Ἄλλη, ἰσχυρότερον χρωματισμένη, θεωρία ἐδίδασκεν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατῆλθον εἰς τὴν γῆν, ἀφ' οὗ διῆλθον διὰ τῶν σφαιρῶν τῶν ἑπτὰ πλανητῶν,¹ ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβον τὰς ιδιότητες, τὰς ὁποίας ἕκαστος ἀντιπροσωπεύει. Μετὰ θάνατον ἀκολουθοῦν τὴν ἰδίαν ὁδὸν κατὰ τὴν ἀνοδον, ἐκδυόμενοι εἰς ἕκαστον πλανήτην τὰς ιδιότητας, τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ εἶχον λάβει κατὰ τὴν κάθοδον. Διὰ τὰ ἀνέλθουν ἀπὸ σφαίρας εἰς σφαῖραν, πρέπει νὰ διέλθουν διὰ πύλης, φυλαττομένης ὑπὸ ἰδίου ἄρχοντος, ἢ ὅπως ἔλεγον, διὰ *τελωνίων*, φυλαττομένων ὑπὸ ἰδίων ἀρχόντων, ὀνομαζομένων καὶ αὐτῶν *τελωνίων*.² Μόνον οἱ μεμνημένοι εἰς ὠρισμένα μυστήρια, οἷα τὰ τοῦ Μίθρα, εἴτε εἰς τὰς γνωστικὰς αἰρέσεις ἐγνώριζον τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους λέγοντες πρὸς τὸν φύλακα ἠδύναντο νὰ διέλθωσι.³

Αἱ δοξασίαι αὗται ἀναμφιβόλως πηγάζουν ἀρχικῶς ἐκ τῶν βαβυλωνιακῶν ἀστρολογικῶν δοξασιῶν, ὅπως ἔδειξεν ὁ W. Anz εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν πραγματείαν του, εἰς δὲ τὰ καθ' ἕκαστον μυστηριακὰ θρησκευήματα καὶ τὰς γνωστικὰς αἰρέσεις, ἐθνικὰς καὶ χριστιανικὰς, ἔλαβον ποικίλας ἀποχρώσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀναλόγων ἑλληνικῶν ἢ αἰγυπτιακῶν ἰδεῶν.⁴

¹ Ἐν τῷ Ποιμάνδρῳ ἀντὶ σφαιρῶν γίνεται λόγος περὶ ζωνῶν. Βλ. R. Reitzenstein - H. H. Schaefer, Studien zum antiken Synkretismus aus tran und Griechenland. Leipzig - Berlin 1926, σ. 158 κέ.

² Τελωνίον καὶ παρὰ Σουΐδα *τελωνεῖον* εἶναι κυρίως τὸ οἶκημα, ἐν ᾧ διαμένουσιν οἱ τελῶναι, οἱ φορολόγοι, κατόπιν δὲ καὶ οἱ διαμένοντες ἐν αὐτῷ δαίμονες, ὡς ἄρχοντες τοῦ τελωνίου. Πρβλ. Μακαρίου Αἰγυπτίου, Ἔτε-ρα διηγήματα ἐν MSG, τ. 34, στ. 224 «ὡς οὖν προσέγγισαν τῷ τελωνίῳ τῆς πορνείας καὶ τῆς μοιχείας καὶ τῆς ἀνδρομανίας... ἤρξατο ὁ ἄρχων τοῦ τελωνίου ταράττεσθαι.» Πρβλ. καὶ Bern. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Altertum. Leipzig 1876, σ. 171 κέ. Ν. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Νεοελληνικὴ Μυθολογία. Ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 318.

³ Πρβλ. Κέλσον παρὰ Ὁριγένει, Κατὰ Κέλσου, VII, 40, «τὰ δαίμονια ῥήματα, τὰ πρὸς τὸν λέοντα καὶ τὸν ἀμφίβιον καὶ τὸν ὄνοιδῆ καὶ τοὺς ἄλλους καὶ τοὺς θεοπεσίους θυρωροὺς, ὧν τὰ ὀνόματα ἀθλίως ἐκμανθάνοντες οἱ δύστηνοι κακῶς δαμονάτε». Πρβλ. καὶ Ὁριγένει, αὐτ. VI, 31. Βλ. καὶ W. Anz, Zur Frage nach dem Ursprung des Gnostizismus. Leipzig 1897 (=Texte und Untersuchungen XV. Bd, Heft 4) σ. 11 κέ. Πρβλ. καὶ τὰ τοῦ Ἐπιφανίου, Περὶ αἰρέσεων 26, 13 D. II, σ. 54 παρὰ Anz, ἐνθ' ἀν. σ. 22, 1.

⁴ Τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἑλληνικῶν μυστηριακῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀκόμη ἰδεῶν ἐτόνισεν ἰδιαιτέρως ὁ Albrecht Dieterich εἰς τὰ βιβλία τοῦ Nekyia. Leipzig 1893, σ. 104 κέ. καὶ Eine Mithrasliturgie.³ Leipzig - Berlin, 1923, σ. 179 κέ. Fr. Cunont, Die Mysterien des Mithra.³ Leipzig - Berlin 1923, σ.

Ἐκτὸς ὅμως τούτου αἱ περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς δοξααῖαι συνεδυσάσθησαν καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς μετὰ θάνατον ἀνταποδόσεως τῶν καλῶν ἢ κακῶν αὐτῆς ἔργων. Ἡ ἰδέα βεβαίως δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, εἰσαχθεῖσα ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ὀρφικῶν, ἐκαλλιεργήθη ὅμως ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἑβραϊκῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ἱρανικῶν ἰδεῶν περὶ τῆς πάλης μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ καὶ τῶν πνευμάτων αὐτῶν, τῶν ἀγγέλων δηλαδὴ καὶ τῶν δαιμόνων ἢ διαβόλων. Τὰ πνεύματα ταῦτα ἀγωνίζονται, διὰ νὰ κερδίσουν ἑκάστην ψυχὴν διὰ τῆς ἀντισταθμίσεως τῶν κακῶν αὐτῆς ἔργων πρὸς τὰ ἀγαθά.¹ Ἐκ τῆς ἀντισταθμίσεως ταύτης, ἡ ὁποία ἐνίοτε γίνεται ἐπὶ τὸ παραστατικώτερον καὶ διὰ ζυγοῦ,² κρίνεται ἡ περαιτέρω τύχη τῆς ψυχῆς, ἂν δηλαδὴ θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν παράδεισον ἢ θὰ ριφθῇ εἰς τὰ καταχθόνια τοῦ Ἄδου.

Ἄξιόλογος εἶναι ἡ ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ παραδιδόμενη περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἀγγέλων διήγησις.³ Νεκροναστιάς τις ὡς ἔξῃς ἀφηγγεῖται τὰ κατὰ τὴν ἀνοδὸν ταύτην.

«Θεωρῶ νεανίσκους δύο λευχειμονοῦντας καὶ εὐειδεῖς ἄγαν, οὔτινες τὴν ψυχὴν μου παραλαβόντες καὶ ἀπὸ τῆς γῆς αὐτίκα πρὸς οὐρανούς ἀνιπτάμενοι καὶ ἀναφερόμενοι, εὐρίσκομεν τελώνια φυλάσσοντα μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τὴν ἀνοδὸν καὶ διακαλύοντα τὰς ἀνερχομένας ψυχὰς καὶ λογοθετοῦντα καθ' ἕναστον τελώνιον τὴν οἰκίαν ἁμαρτίαν, τὸ μὲν τοῦ ψεύδους, τὸ δὲ τοῦ φθόνου, τὸ δὲ τῆς λοιδορίας. καὶ ἀπλῶς οὕτω καθ'»

129. Τοῦ αὐτοῦ, Die orientalischen Religionen κ.τ.λ. σ. 145 καὶ 289 σημ. 55. Wendlan d, ἐνθ' ἄν. σ. 171.

¹ Περὶ τοῦ ἀγῶνος βλ. καὶ Vergilii, Aeneis, Buch VI, erklärt von Norden. Leipzig 1903 σ. 73. Πρὸβλ. καὶ B. Schmidt, ἐνθ' ἄν. σ. 172, ὅπου καὶ παραπομπὴ εἰς Grimm, Deutsche Mythologie σ. 796 κέ. διὰ τὰ παρὰ Γερμανοῖς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα.

² Περὶ τῆς μετὰ θάνατον κρίσεως βλ. J. Lippert, Christentum, Volks-glaube und Volksbrauch. Berlin 1882, σ. 316 κέ. καὶ Geiger, Totengericht ἐν Handw. d. deutsch. Aberglaubens ἐν λ. (=τόμ VIII, σ. 1066) καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς. Ὁ ζυγὸς μνημονεύεται καὶ ἐν τῷ Εὐχολογίῳ (Ducange, Gloss. ἐν λ. Τελώνιον): «Ἐλεήσατέ με ἄγγελοι παράγιοι τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος καὶ λυτρώσατε τελωνίων πάντων πονηρῶν. Οὐκ ἔχω γὰρ ἔργον ἀντισταθμίσειν τὸν ζυγὸν τῶν φάτων πράξεων». Ὁ ζυγὸς συνήθως εἰκονίζεται εἰς τὰς ἀπεικονίσεις τῆς Δευτέρας παρουσίας. Βλ. M. Didron, ἐνθ' ἄν. σ. 271 σημ. (ὁ ζυγὸς τῆς δικαιοσύνης), ἐκ τῆς σχετικῆς εἰκόνης τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Φανερωμένης τῆς Σαλαμίνας. Περὶ τοῦ ζυγοῦ πρὸβλ. καὶ Fr. Cumont, Die orient. Religionen κ.λ.π. σ. 145. R. Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen. Leipzig-Berlin 1927, σ. 258 κέ. Τοῦ Ἰδίου, Das iranische Erlösungsmysterium. Bonn 1921, σ. 33.

³ Γεώργιος Μοναχός, ἔκδ. de Boor τ. II, σ. 678 κέ.

μίζοντες τοῖς πονηροῖς ἔργοις μου, οἷς προσέφερον ἀκριβολογοῦντες οἱ πονηροὶ ζυγοστάται καὶ τῆς ἀεροπορίας ὁδοστάται, μόλις ἀπελυόμεθα.»

Ἐκ τοῦ συγκρητισμοῦ ὅλων τούτων τῶν δοξασιῶν ἐγενικεύθη σχεδὸν κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἡ πίστις, ὅτι αἱ μὲν ψυχαὶ τῶν δικαίων ἀνέρχονται καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον εἰς τὸν οὐρανόν, ὁ ὅποῖος ἀποτελεῖ τὸν Παράδεισον, αἱ δὲ τῶν ἀδίκων κατέρχονται εἰς τὸν ὑποχθόνιον Ἄδην, ὅπου καὶ ὑφίστανται τὰς ἀρομοζούσας εἰς ἕκαστον κολάσεις, ὅθεν καὶ ὁ Ἄδης ἔλαβε τὸ ὄνομα Κόλασις. Ἐκ τῶν δοξασιῶν δὲ τούτων ἐπεξητήθη καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν μνημοσύνων, ἦτις ὅμως, ὡς ὑστερογενῆς, ἀπαντᾶται ὑπὸ ποικίλας μορφάς, ὅχι πάντοτε ἐπιτυχεῖς, διότι πλήρης ἀντιστοιχία τῶν στοιχείων εἶτε δὲν ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς εἶτε εἶναι δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, νὰ ἀποκατασταθῇ, διότι ἡ παράδοσις τῶν μυστικῶν καὶ γνωστικῶν στοιχείων δὲν εἶναι πλήρης. Ἀναφέρεται βεβαίως καὶ εἰς τὰς μιθραϊκὰς δοξασίας κλίμαξ, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται ἡ ἀνοδος, ἀλλ' αὕτη εἶναι ἐπτάπυλος¹ καὶ ὅχι τρίπυλος, ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι, διὰ νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ τρία καὶ μόνον μνημόσυνα. Διὰ τοῦτο ἀντὶ τῆς διόδου διὰ διαφόρων σταθμῶν ἢ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα διήγησις ὀμιλεῖ περὶ ἐπανειλημμένων προσκυνήσεων τοῦ θεοῦ καὶ περὶ περιαγωγῆς τῆς ψυχῆς πότε εἰς τὴν γῆν καὶ πότε εἰς τὸν Παράδεισον καὶ τὴν Κόλασιν. Ἐπίσης οὐδὲν λέγεται περὶ τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἀνοδὸν χρόνου, ὁ καθορισμὸς τοῦ ὁποίου προφανῶς ἐλήφθη ἐκ τῆς τελουμένης λατρείας.

Πλὴν τῆς ἐρμηνείας ταύτης τῶν μνημοσύνων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ μὲν χριστιανικαί, ὅπως ἐκεῖνη, τῆς ὁποίας γίνεται μνεῖα καὶ εἰς τὸν παρατεθέντα ἀποστολικὸν κανόνα,² αἱ δὲ φυσιολογικαί, στηριζόμεναι εἰς τὰς δοξασίας περὶ ἀντιστοιχίας τῶν ἡμερῶν τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐμβρύου καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος μετὰ τὸν θάνατον,³ αἱ δὲ τέλος σύμμεκτοι, οἷα ἡ ὑπὸ τοῦ Krumbacher δημοσιευθεῖσα.⁴ Κατ' αὐτὴν τὴν

¹ Περὶ τῆς κλίμακος ταύτης εἰς τὰ μιθραϊκὰ μυστήρια βλ. Alb. Dieterich, Eine Mithrasliturgie. Leipzig - Berlin 1923, σ. 183. Fr. Cumont, Die Mysterien des Mithra⁹. Leipzig 1923, σ. 128 κέ. Πρβλ. καὶ W. Anz, ἔνθ' ἀν. σ. 79 κέ. P. Wendland, ἔνθ' ἀν. σ. 171 κέ.

² Περὶ τῶν ἐρμηνειῶν τούτων βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεκτα τόμ. Γ', σ. 248. Εἰς τὰς ἐκεῖ μνημονευόμενας ἄς προστεθῇ καὶ ἡ τοῦ Συμεῶν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, βλ. MSG τ. 155, στ. 692. Διὰ τὴν τρίτην ἔννατά τε καὶ τεσσαρακοστὰ καὶ τὰ λοιπὰ μνημόσυνα.

³ Βλ. Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν, IV, 26.

⁴ K. Krumbacher, Studien zu den Legenden des H. Theodosios. München 1892 (=Sitzungsber. der philos. - philol. - hist. Classe der k. bayr. Akad. d. Wiss. 1892, Heft II) σ. 311 κέ. Τὸ βιβλίον τοῦ Usener περὶ τοῦ αὐτοῦ συναξαρίου, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ παραπέμπει ὁ Krumbacher, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω.

τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς συνουσίας χύνεται ἀπὸ τῆς γυναικὸς αἷμα καὶ μείγνυται μετὰ τοῦ ἀνδρικοῦ σπέρματος, τὴν ἐνάτην πηγνυται, τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν διαπλάσσειται εἰς βρέφος καὶ ἐμψυχοῦται κτλ. Ἀντιστοίχως τοῦ ἀποθανόντος τὴν τρίτην ἡμέραν ῥήγνυται ἡ κοιλία, τὴν ἐνάτην διασχίζεται ἡ ὄψις ὡς ζύμη, τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν διαλύονται οἱ ἄρμοι. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ψυχὴ μέχρι τριῶν ἡμερῶν παραμένει εἰς τὴν γῆν, τὴν τρίτην ἀνάγουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι εἰς τὸν οὐρανόν, τὴν ἐνάτην γίνεται ἡ κρίσις αὐτῆς μετὰ τῶν ἐν τῷ ἁέρι τελωνίων καὶ τῶν ἀγγέλων, τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν προσάγεται εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ καὶ λαμβάνει τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ περὶ τοῦ τόπου, ὅπου θὰ μείνη μέχρι τῆς κοινῆς ἀναστάσεως.

Ἀπέναντι τῶν ζωηρῶς κεχρωσμένων πατερικῶν διηγήσεων διὰ τὰς τύχας τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον, αἱ λαϊκαὶ δοξασαί εἶναι μᾶλλον πενιχραί, ἴσως καὶ διότι δὲν ἔγινε μέχρι τοῦδε συστηματικὴ αὐτῶν περισιλλογὴ. Ἐκ τῶν πατερικῶν διηγήσεων μόνον τὰ τε λ ὶ ὄ ν ι α εἶναι γνωστὰ παρὰ τῷ λαῷ ὡς ἐναέριοι δαίμονες, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ εἰς πολὺ περιορισμένην ἔκτασιν καὶ ὑπὸ μορφὴν ἁμαυράν, περικεκομμένην καὶ συγκεχυμένην, προδίδουσιν τὴν μὴ πλήρη ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀφομοίωσιν τῶν πατερικῶν διηγήσεων. Κατὰ τὰ ἄλλα γίνεται λόγος λίαν ἀορίστως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰ μνημόσυνα περὶ τῆς παραμονῆς τῶν ψυχῶν ἐπὶ τρεῖς μὲν ἡμέρας περὶ τὸν τόπον, ὅπου ἀπέθανον, ὅθεν καὶ συνηθίζουσι νὰ καίουν κανδήλι ἢ νὰ πράττουν ἄλλα σχετικά,¹ ἐπὶ τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας ἀορίστως ἐπὶ τῆς γῆς,² μετὰ τὰς ὁποίας ἀνέρχονται πλέον εἰς τὸν οὐρανόν, ὅπου καὶ κρίνονται κατὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν ἀνωτέρω ἐκ Πιερίων παράδοσιν.³

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι αἱ δοξασαί αὐταὶ περὶ παραμονῆς τῶν ψυχῶν ἐπὶ τρεῖς καὶ ἐν συνόλῳ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπὶ τῆς γῆς, μετὰ τὰς ὁποίας ἀνέρχονται εἰς τὸν οὐρανόν καὶ κρίνονται, ἀπαντῶσιν ὁμοιομόρφως εἰς λαοὺς ἀνατολικούς, τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς συγγενεῖς πρὸς τοὺς Βαβυλωνίους Μανδαίους. Κατὰ τὰς περσικὰς δοξασαίς ἡ ψυχὴ παραμένει ἐπὶ τρεῖς νύκτας πλησίον τοῦ σώματος,⁴ κατὰ δὲ τὰς μανδαϊκὰς ἡ ψυχὴ χρειάζεται τεσσαράκοντα ἡμέρας, διὰ νὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ νὰ

¹ Τὰς δημοσιευμένας πληροφορίας συνεκέντρωσεν ὁ Πολίτης, Λαογρ. σύμμ. τ. Β', σ. 52.

² Πολίτης, ἐνθ' ἀν. σ. 55.

³ Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Geiger, Totengericht ἐν Handw. d. deutsch. Aberglaubens, τόμ. VIII, στ. 1065 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς. Βλ. καὶ Fr. Cumont, Die Mysterien des Mithra, σ. 129. Κατὰ τὴν παλαιὰν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἡ κρίσις γίνεται κατὰ τὴν τρίτην ἢ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν (Freistedt, Altchristliche Totengedächtnistage σ. 19, 84 Τὸ βιβλίον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω).

⁴ Πολίτου, Λαογρ. σύμμ. τ. Β', σ. 52. Πρβλ. R. Reitzenstein, Das iranische Erlösungsmysterium. Bonn, 1921, σ. 30 (Yasht 22, 1-36).

κριθῆ.¹ Λεπτομερείας δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, διότι ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία ὑπῆρξεν εἰς ἔμὲ ἀπρόσιτος.

Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰ ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν κεφαλῇ ὅτι τὰ μὲν μνημόσυνα, τὰ τρίτα δηλονότι καὶ τὰ ἕνατα καὶ τὰ τεσσαράκοντα, εἶναι ἐπιβιώματα τῆς ἀρχαίας τῶν νεκρῶν λατρείας, προσαρμοσθέντα εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, αἱ δὲ περὶ τῶν τυχῶν τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον δοξασίαι, αἱ τε διεξοδικώτεραι τῶν πατερικῶν διηγήσεων καὶ αἱ βραχύτεραι τοῦ λαοῦ, πηγάζουν ἐκ τῶν μυστηριακῶν καὶ γνωστικῶν δοξασιῶν τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανόν, τῶν ὁποίων κυρία πηγὴ εἶναι ἡ Ἄνατολις. Καὶ αἱ μὲν περὶ ἀνόδου τῆς ψυχῆς δοξασίαι ἐχρησίμευσαν ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν ὑστερογενῆ ἐρμηνείαν τῆς τελέσεως τῶν μνημοσύνων κατὰ τακτὰς ἡμέρας, τὰ δὲ μνημόσυνα ἐν συνδυασμῷ πιθανῶς καὶ πρὸς ἀνατολικὰς δοξασίας ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου, τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἄνοδον, μέχρι τεσσαράκοντα ἡμερῶν, καὶ τὴν δημιουργίαν τριῶν κατ' αὐτὴν σταθμῶν, τῶν κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ τὴν ἐνάτην καὶ τὴν τεσσαρακοστήν.

ΣΤΙΑΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

¹ Βλ. W. Roscher, Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schriftum der Semiten (Leipzig 1909 (=Abt. d. phil. - hist. Kl. d. Kön. Sächs. Ges. d. Wiss. Bd. XXVI, No IV), σ. 99. Ὁ Roscher παραλαμβάνει ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Brandt καὶ Siouffi, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω.